

Doktor Lütfi Hakkında Zeyl ve “Fikr-i Islahât” Eseri

An Addendum to Doktor Lutfi and His Work “Fikr-i Islahât

Rukiye AKKAYA KİA*

Öz

Modern devletin doğuşu; devlet, özgürlük ve yasa kavramlarının; toplumsal barış prensibi ile yoğrulduğu, somut ve akılcı siyasi değerlerle sorgulandığı döneme rastlar. Bu sorgulamada, karşılaştığımız ilk soru; cevabı, belirli bir tanıma yönelik olan “devlet nedir?” sorusudur. Bu soruya samimiyetle eğilerek; II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devletinin dönüşümünde aktif rol almış –Jöntürkler içinde ya da değil – adı, eserleri unutulmuş pek çok isim vardır. Fransız İhtilali, pozitivizm, sosyal Darwinizm gibi farklı sorgulama katmanından destek alarak; devletin somut varlığı üzerine eleştirel yaklaşımlar sunan isimlerden biri de Doktor Lütfi'dir. Nitekim “Millet ve Hükümet” başlığı ile 1906'da Paris'te yayınladığı kitabının birinci kısmında bu soruyu sorar: “devlet nedir?”

Doktor Lütfi, hem tıp hem hukuk doktorudur. İstanbul'da, tıp eğitimini tamamladıktan sonra; Paris'te bulunduğu yıllarda “uluslararası sağlık politikaları” konusunda yazdığı tezi ile “hukuk doktoru” unvanını almıştır. II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Paris Konsolosu olarak görev yapmıştır. Bir taraftan İttihat ve Terakki ekibi ile diğer taraftan Prens Sabahaddin'in liberaller grubu ile ilişkisi bulunan Doktor Lütfi'nin; 1919'dan sonraki yaşamına dair bilgi bulunamamış idi. Bu çalışmada; Doktor Lütfi'nin, yaşamının bilinmeyen ayrıntılarına değinilecek ve Fransızcadan tercüme ettiği “Fikr-i Islahât (1904)” isimli kitabı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doktor Lütfi, Fikr-i Islahât (1904), II. Meşrutiyet, Jön Türkler, Pozitivizm,

Abstract

The emergence of the modern state coincides with the period in which the concepts of state, freedom and law had merged with the principle of social peace and had got investigated with rational political morals. The first question that we face in this investigation is “What is state?” of which answer is aimed at a specific definition. There had been plenty of forgotten thinkers (whether among Young Turks or not) who took an active role in transition of Ottoman Empire by reflecting upon this question, Doctor Lütfi is one of those who had critically approached to institutional materiality of the State through the instruments of French Revolution, positivism, social Darwinism etc. In his book titled “Millet ve Hükümet” (Nation and Power) and published in Paris in 1906, he puts this question: “What is state?” Doctor Lütfi holds the title of doctorate not only in medicine but also in law. After completing medical education in Istanbul, he received his PhD in law with a thesis themed “international health policies” in years during which he had been in Paris. He had worked as consul general in Paris in the second constitutional era. Any information on the life of Doctor Lütfi after 1919, who had been in contact with

* Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. rakkaya@marmara.edu.tr

“İttihat ve Terakki Cemiyeti” (the Committee of Union and Progress) and also with the liberal group of Prince Sabahaddin, could not be found. In this work, we aim to go into unknown details of the life of Doctor Lutfi and to focus on his book titled Fikr-i Islahat (1904) which he translated from French.

Keywords: Doctor Lutfi, The idea of Revolution, Constitutional monarchy at 1908, Young Turks, Pozitivizm

GİRİŞ

II. Meşrutiyet döneminde; modern devletin hukukla açıklanması, sosyal ve ekonomik iç dinamiğinin bilinebilir olmasına dair yüksek sesli tartışmaları okuyoruz, yorumluyoruz. Bu isimler içinde, eserlerini ve düşüncelerini yakından bildiğimiz, tez çalışmalarından monografilere kadar geniş bir çalışma alanında irdelenmiş pek çok sima vardır. Bu isimler arasında; henüz bilmediklerimiz, eserlerinin kapağı dahi açılmamış olanlar da vardır ve keşfedilmeyi beklemektedirler.

Çalışmamızda; Doktor Lutfi'nin; yaşamında bilinmeyen yönlerine değinilerek “*Millet ve Hükümet*” (1908) ile “*Fikr-i Islahât*” (1904) başlıklarını taşıyan eserleri üzerinde durulacaktır. Her iki eser de II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önce yayınlanmıştır. “*Millet ve Hükümet*” (1908) başlıklı eserin Latin harflerine transkripsiyonu, daha önce yayınlanmış olduğundan, burada sadece genel bir analize yer verilecektir. Fikr-i Islahât ise daha önce üzerinde durulmamış bir eserdir. Dilinin ağıdalı ve eski terimlerle yüklü olması nedeniyle, anlamayı kolaylaştırmak için bazı kelimelerin sözlük karşılığı ve metnin aslında bulunmayan noktalama işaretleri tarafımızdan eklenmiştir. Orijinal metinlerinin incelenmesi sırasında rastladığımız ve tespit ettiğimiz, kayıtları birbiri ile örtüşmeyen kütüphane kataloglarına ve bilgi fişlerine (müteferrik evrak) dikkat çekmek gerekmiştir.

Eserlerinde; Batı siyasal düşüncesini inşa eden temel kavramlara hâkimiyetini gördüğümüz Doktor Lutfi'nin; bu süreci karşılaştırmalı olarak birincil kaynaklardan okuma yetkinliğinde olduğunu izlemek mümkündür. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminin entelektüel birikimi ve öngörülerini konusunda bir fikir vermektedir.

Değişimin ilkelerini, doğa yasaları ile açıklamak; Batı kaynaklı kavramların siyasi rasyonelliğini kabul etmek, II. Meşrutiyeti hazırlayan siyasal döngüyü açıklamakta eksik kalacaktır. Çünkü tüm zaaflarına rağmen, dönemin büyük bir siyasal gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşı olan Doktor Lutfi; bize, Anayasal monarşinin inşasının sadece zorunlu nedenlerle açıklanamayacağını ifade etmektedir. Doktor Lutfi'nin kaleminden; “millet”in, siyasi bir gerçeklik olduğunu; “devlet”in, hukuki-siyasi bir örgütlü toplumun “hâkimiyet”i esasına dayandığını; siyasi iktidarların “hakk-ı şahsiye” ile sınırlı olduğunu ya da Avrupa devletlerinin gelecekte tek bir devlete dönüşebileceği öngörüsünü okumanın şaşırtıcı olduğunu belirmeliyim.

I. DOKTOR LÜTFİ VE ESERLERİ HAKKINDA ZEYL

Yaşamı ve eserlerine ilişkin; Prof. Dr. Ali Birinci Hoca tarafından yazılan, kısa “tercüme-i hal” içerisinde; Doktor Lütfi’ye dair genel bilgiler bulunmaktadır.¹ Yine Cüneyd Okay tarafından yazılan bir başka yazıda, Doktor Lütfi’nin eserlerinin isimleri verilerek; II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden önce ve sonra yaşanan bazı siyasi olaylara dair değerlendirmeleri, bir eserinden nakletmiştir². Her iki yazıda da Doktor Lütfi hakkında, etraflı bilgiye sahip olmadığımız ve 1919’dan sonraki yaşamına dair hiçbir bilgiye ulaşamadığı ifade edilmektedir. Burada; Doktor Lütfi’nin biyografisini yazma işine girişmeden, arşivlerimizden ve Fransız basınından tespit ettiğimiz; daha önce yazılanların ayrıntısına temas eden yeni bilgilere yer vereceğiz.

Doktor Lütfi’nin adı; Osmanlı Arşiv kaynaklarında, bazı evraklarda “Doktor Lütfü”, “Doktor Lütfi”, bazılarında “Ziya Lütfi Bey” olarak yazılmıştır. Paris’teki kaynaklarda ise “M. Ismaël Loutfi”, “M. Ziya Lütfi”, “I. Z. Loutfi” ve “Doktor M. Z. İ. Lütfi” olarak yazılmıştır. Bu çalışma içinde, kendisini sadece Doktor Lütfi olarak anacağız.

İBB Atatürk kitaplığında bulunan tarihsiz, elyazması bir biyografi fişinde³ Doktor Lütfi; “*Sıhhiye Müfettişlerinden Paris Darülfünunu Hukuk Şubesi Mezunlarından ve Ulum-ı Siyâsiyye Mektebi Talebesinden*” ifadesi ile kayıt düşülmüş ve hatalı bir biçimde “Satvet Lütfi” ye işaret edilmiştir. Ayrıca belgenin ortasında, Fransızca olarak; “*Cours libre de droit Musulman professée à la Faculté de Droit de l’Université de Paris pendant l’année scolaire 1907/908*” (1907/1908 eğitim döneminde Paris Hukuk fakültesinde İslam Hukuku hocası. ç.n.) cümlesi bulunmaktadır.

Satvet Lütfi [Tozan] hakkında düzenlenmiş bir başka biyografi fişinde; Doktor Lütfi tarafından yazıldığı ve yayınlandığı, hem eserlerin üzerinde hem arşiv belgelerinde ifade edilen “*Millet ve Hükümet*” ile “*Fikr-i Islahât*”ın de yer aldığı görülmektedir.⁴ Başka bir ifadeyle, adı geçen eserlerin,

- 1 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûlden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 390-392
- 2 Cüneyd Okay, “*Dr.Lütfi’ye Dair*”, Toplumsal Tarih, Ekim 1995, Sayı 22, s. 60-62.
- 3 İBB Atatürk Kitaplığı, Evrak Koleksiyonundan Bel_Mtf_54218 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan, tarihsiz, el yazması, Arap harfli belge. (54218 numaralı Müteferrik Evrak)
“Lütfi; Doktor; “*Sıhhiye Müfettişlerinden Paris Dârülfünunu Hukuk Şubesi Mezunlarından ve Ulum-u Siyâsiyye Mektebi Talebesinden*”;
Bak: Satvet Lütfi
Fikr-i Islahat; Millet ve Hükümet”
Belgenin ortasında Fransızca olarak;
“*Cours libre de droit Musulman professée à la Faculté de Droit de l’Université de Paris pendant l’année scolaire 1907/908*”
(Damga)
- 4 İBB Atatürk Kitaplığı, Evrak Koleksiyonundan Bel_Mtf_56954 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan, tarihsiz, el yazması, Arap harfli belge. (56954 numaralı Müteferrik Evrak)
Satvet Lütfi
Paris Başkonsolosu İsmail Lütfi bin Yusuf
Hal tercümesi 36 numaralı defterde
Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyyet Hakkında İkinci Bir İzâh
Millet ve Hükümet Bu ifadenin altı tarafımızca çizilmiştir. (ç.n.)
Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzâh (Prens Sabahaddin)
Fikr-i Islahât Bu ifadenin altı tarafımızca çizilmiştir. (ç.n.)

sanki Satvet Lütfi [Tozan] tarafından yazıldığını ifade eden bu biyografi fişinin; *İBB Atatürk Kitaplığı, Evrak Koleksiyonundan Bel_Mtf_56954 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan, tarihsiz, el yazması, Arap harfli belge. 56954 numaralı Müteferrik Evrak'ın hatalı olduğunu söylemeliyiz.*

Doktor Lütfi'nin 1340 (1924) tarihinde İstanbul'da basılmış olan “*Türkiye Cumhuriyeti ve Siyâset-i Milliye ve İktisâdiye*”⁵ başlıklı eserinin arka sayfasında, müellifin basılmış ve basılacak olan eserlerinin listesi verilmiştir. Bu listeye göre; yayınlanmış eserler listesi;

*Anadolu'da Vefiat, İttihâd-ı İslâm*⁶, *Fıkr-i İslahât, Millet ve Hükümet, Türkiye'nin Halet-i Siyâsiyyesi ve Zümre-i Ahrar (Fransızca), Beynelmîl Siyâset-i Sıhhiye, Mukaddime-i Hukuk-ı İslâm*; olarak sıralanmıştır.

Müellifin “*tab olunacak*” eserleri listesi;

Cumhuriyet ve Halkçılık, Mücâhide-i Milliye ve Mücâhidlerimiz (Türkçe ve Fransızca), Cumhuriyet ve Muhalefet-i Meşruâ; olarak sıralanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından İbrahim Temo; hatırlarında, Prens Sabahaddin'in babası ve Seniha Sultanın eşi olan Damat Mahmud Paşa'nın, Paris'te gerçekleşen vefatını ve cenazesini anlatırken; “Paris'te kız kardeşiyle beraber firaren tahsilde bulunan meşhur Dağistanlı Şeyh Şamil'in torunlarından, Dr. Lütfü Bey'le...dışarı çıktık ve o cihette bulunan Dr. Lütfi Bey'in evine gittik”⁷ diyor. Biz, Doktor Lütfi için “*Dağistanlı Şeyh Şamil'in torunlarından*” ifadesini doğrulayan başka bir bilgiye ulaşamadık.

Milli Kütüphane'nin kataloglarında; burada yer verdiğimiz eserlerin, “*Lütfi Atalık*” ismi üzerine kayıtlı olduğu görülebilir. Doktor Lütfi'nin, Soyadı Kanunundan sonra hangi soyadını aldığını tespit edemediğimiz gibi; Fransa'da kendisi ile ilgili çıkan haber, broşür, dergi vb. yayınlarda “*Atalık*” soyadına yer verilmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Siyaset-i Milliye ve İktisadiye (Türkiye Cumhuriyeti ve Siyaseti ve İktisadiye Kanunu)

Yollar (Ahmed Sânih ile beraber)

Kanun-ı Esâsiyemizin İhlâli

Anadolu'da Vefiyat [ölümler ç.n.]

İttihâd-ı İslâm

2.Sayfa

İkmâli tahsil için Paris'te bulunan sıhhiye müfettişlerinden Lütfi Efendiye maaş.

(Damga)

5 Eser, Milli Kütüphane'de 029737 Demirbaş Numarası ve 1972 A 308 Yer Numarası kayıtlıdır. Cüneyd Okay, “Dr. Lütfi'ye Dair” makalesinde, bu esere ve yayın listesine değinmiştir. Biz burada diğer bilgi fişleri ile bir kıyaslama imkânı sunacağını düşünerek yeniden vermek istedik.

6 Doktor Lütfi, Cenevre'de, *İttihad-ı İslâm* (Pan İslam) adıyla çok dilli bir gazete çıkarmayı planlamıştır. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Oposition*, Oxford, 1995, s. 181. Bunun dışında “İttihad-ı İslâm”, II. Meşrutiyet'ten sonraki siyasi arayışlar içinde ideolojik yönden öne çıkan siyasal söylemlerden biri olduğundan; bu dönemde aynı isimle pek çok eser ve makale yayınlanmıştır. En önemlilerinden biri de II.Meşrutiyet siyasal yazını içinde önemli bir yeri olan Celal Nuri (İleri)'nin İttihâd-ı İslâm kitabıdır. Celal Nuri (İleri), *İttihad-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul,1331 (1913).

7 İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 150.

Şerif Mardin'in, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 başlıklı kitabının arkasındaki bibliografyada "Jön Türklerin Eserleri" kısmında, yayınlanmış kitapları arasında; "*Millet ve Hükümet, Paris, 1906*" ve "*Fıkr-ı İslahât, Cenevre, 1904*" "Lütfi"nin eserleri olarak yer almaktadır.⁸ Mardin'in, Lütfi'nin eserleri arasında saydığı diğer çalışmalar, onun "Lütfi" mahlası ile yayın yapan Emir Bedirhan olduğunu düşündürmektedir. Yaptığımız araştırma, ulaşabildiğimiz kadarıyla; Doktor Lütfi'nin – yukarıdaki bilgi fişinde olduğu gibi – Satfet Lütfi Tozan ile ya da Lütfi mahlasıyla yayın yapan bir başka kişiyle alakasının olmadığını ortaya koymaktadır.

Doktor Lütfi; gerçek ismini kullanarak yayınlar yapan, II. Meşrutiyetin ilanına kadar Paris ve Cenevre'deki Jön Türk grupları ile temas halinde bulunan, yine bu süre içinde hukuk doktorası yaparak, Paris Darülfünununda İslam Hukuku dersleri veren bir Osmanlı aydınıdır. Yukarıdaki biyografi fişinde belirtilen; "*Lütfi, Doktor; Sıhhiye Müfettişlerinden Paris Darülfünunu Hukuk Şubesi Mezunlarından ve Ulum-ı Siyâsiyye Mektebi Talebesinden*" ifadesini başka kaynaklardan teyit etme imkânı vardır.

Doktor Lütfi, 1290 (1874) tarihinde doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olduktan sonra, Bursa ve Konya'da sıhhiye müfettişliği yapmıştır. Sıhhiye müfettişi iken Avrupa'ya kaçmış ve Paris'teki muhalif Jöntürlüklere katılmıştır. Kaçması nedeniyle, kendisi hakkında "cinayetle itham edilerek" dava açılmıştır ve Paris'te bulunduğu sırada kendisinden savunma yapması istenmiştir. Ancak Lütfi; "savunmasını her zaman verebileceğini" beyan ederek Londra'ya, oradaki hastane yönetim sistemini; özellikle salgın hastalıklarda alınan hastane önemeleri hakkında araştırma yapmaya gitmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine göre; Doktor Lütfi, bu bahane ile zaten o sıralarda Londra'da olan İsmail Kemal Beyin faaliyetlerine iştirak etmektedir. Doktor Lütfi'nin dönmemesi üzerine, gıyabında verilen ömür boyu hapis cezası (kalebentlik cezası) kesinleşmiştir.⁹ Nitekim Doktor Lütfi, kendisi hakkında verilen cezanın tamamen hukuksuz olduğunu, o dönemde Avrupa'da bulunan ve susmayı kabul etmeyenlerin "erbab-ı fesaddan" ilan edildiğini, kendisi hakkında da böyle bir karar olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Paris'te Hukuk Fakültesinde öğrenimine devam ederken, aynı fakültede öğrenci olduğu anlaşılan France Duportal ile evlenmiştir.¹¹ France Duportal; Cezayir doğumlu bir Fransız'dır. Yüksek eğitimini, Paris Hukuk Fakültesinde yapmıştır. Paris'te, köpüler ve yollardan sorumlu komiser Henri Duportal'ın kızıdır; sonraki yıllarda Paris Barosu'na kaydedilen ilk kadın avukatlardan biri olacaktır. Ayrıca yayınlanmış bir de kitabı bulunmaktadır.¹²

8 Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 314.

9 BOA, HR.SYS. 1796 4 1901 08 25 6. (Avrupa'daki Firariler, İhtilalciler, Mülteciler: Doktor Lütfi)

10 Okay, s. 61.

11 *Le Journal*, 16.Janvier, 1906, sayfa 2'de evlilik ilanı bulunmaktadır. Bu ilanda, Doktor Lütfi'nin adı "M.İsmaël Loutfi" olarak yer almaktadır.

12 *Le Radical*, 10.Juillet.1907, s. 4; *l'Intransigent*, 10.Juillet.1907 ve *La Revue Diplomatique*, 20. Décembre.1908, s. 10. *FR.Loutfi-Duportal, Le Chateau de Freundstein, Bulletin du Musée Historique de Mulhouse*, 1921, s. 125. (Eser, Müzeye bağışlananlar listesindedir.ç.n.)

II. Meşrutiyetin ilanını takip eden tarihlerde, Fransa’daki çeşitli gazetelerde; Doktor Lütfi adının sık sık geçtiği haberlerden, kendisi hakkında arşiv belgelerinde bulunan kayıtları teyit eden bazı bilgilere ulaşmak mümkündür.

31.Temmuz.1908 tarihli, “*Le Temps*” gazetesinde; “*Dr. Loutfi*” imzasıyla, Meşrutiyetin ilan edilmesini kutlayan “*Fransa’ya Selam*” başlıklı kısa bir haber yer almaktadır. Meşrutiyetin ilan edilmesinden duyulan sevinç paylaşılırken; gazete Doktor Lütfi’yi; “*Fransâda, diplomatik sürgün bulunan Osmanlı liberallerinin başındaki sempatik entelektüel ve Paris tıp fakültesinin ve hukuk fakültesinin eski öğrencisi*” olarak tanıtmaktadır. Bu haber içinde; Doktor Lütfi’nin “*Fransâda bulunan tüm Osmanlı sürgünlerine ve politik nedenlerle Avrupa’da bulunan tüm Osmanlı aydınlarına*” seslenen bir çağrısı da bulunmaktadır. Bu çağrıda; “*Dini ne olursa olsun, siyasi görüşü ne olursa olsun, tüm Osmanlıların bölünmemesi, yurda dönmesi ve daha çok çalışmasıyla, her şeyden çok ‘adalet ve hukuk düzeni’ sevgisiyle, yaşanan bu ‘rönesansın’ en iyi şekilde değerlendirileceği ve Osmanlı toplumunun medeni toplumlar seviyesine ulaşacağı*”¹³ beyan edilmektedir.

Doktor Lütfi, II. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönmüş ve siyasal yaşama katılmıştır. Kendisi; 1908’de gerçekleşen Meclis-i Mebusan seçimlerinde, İzmir’den vekil adayı olmuştur. Ancak seçimi kazanamadığı görülmektedir.¹⁴

31.Ağustos.1908 tarihli “*Dernière Heure*” gazetesinde “*Costantinople*” kaynaklı “*les audiences du Sultan*” başlığı ile verilen haberde; eski sağlık müfettişi Doktor Ziya Lütfi’nin; Sultan’ın kabul ettiği kişiler arasında bulunduğu; kendisinin uzun zamandan beri Paris’te siyasi sürgün olarak zorunlu ikamette olduğu, ifade edilmiştir. Lütfi’den övgü ile bahseden haberde; kendisinin Paris’teki zorunlu ikameti sırasında verimli çalışmalar yaptığı; önce Fransa hükümetinin özel izniyle Val-de Grâce’daki derslere ve tıp fakültesine devam ettiği; Paris Hukuk Fakültesinden “*Uluslararası Sağlık Politikaları*” başlıklı tezi ile “doktor” unvanını aldıktan sonra, Paris Hukuk Fakültesinde “İslam Hukuku” dersleri verdiği yazılmıştır. Ayrıca her zaman, ikinci vatani gibi gördüğü Fransa’daki verimli çalışmaları ile göz doldurduğundan Doktor Ziya Lütfi’nin, yeniden sağlık işleri müfettişliğine atanmasının sürpriz olmayacağı¹⁵ ifade edilmektedir.

Doktor Lütfi’nin; kabul gören doktora tezi; “*Loutfi, Z.I. ‘La politique sanitaire international, Paris, 1906, in-80, 255p. Paris, th.dr.1906-107 No:58’*” kayıt numarası ile “*La France medical*”deki tamamlanmış “başarılı” tezler listesinde kayıtlıdır.¹⁶

20. Aralık.1908 tarihli “*la Révue diplomatique*” gazetesinde; “*Osmanlı devletinin Paris konsolosunu geri çekmesinden sonra; önemli bir olay olarak, Fransa ve Levantenler arasındaki ticari ilişkilerin*

13 *Le Temps*, 31.Juillet.1908.

14 Serhan Kemal Saygı, *Meclis-İ Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014, s. 35. Vekil adayları arasında; 24.sırada: Paris Hukuk Mektebinde İslam Hukuku öğretmenliği yapan Doktor İsmail Lütfü Bey adına yer verilmektedir.

15 *Dernière Heure*, 31.08.1908. Ayrıca, 03.Eylül.1908 tarihli “*Messidor*” gazetesinde de aynı içerikle aynı habere yer verildiği görülmektedir.

16 *La France Médical*, Revue d’Études d’Histoire de la Médecine, réd. Albert Prieur, Paris, 1908, s. 72. Ayrıca, *Bibliographie Français 1900-1908*, Série 2, s. 611.

geliştirmesi için bir adım atıldığı” haberi çıkmıştır. Bu haberde; “girişimlerde bulunmak üzere, M. Ziya Lütüfî'nin görevlendirildiği; Lütüfî'nin, Paris Hukuk Fakültesinden mezun bir entelektüel olduğu; tıp eğitimi dolayısı ile “eski”den sağlık işlerinin düzenlenmesiyle görevli müfettişlik yaptığı; aynı zamanda hukuk ve tıp doktoru olduğu; uzun yıllar Paris'te yaşadığı ve Paris'li bir ailenin kızı olan France Duportal ile evliliği” gibi tanıtıcı bilgilere kısaca değinildikten sonra; “bu atamanın Fransa için önemli ve yerinde bulunduğu” söylenmektedir.¹⁷ 22.Aralık.1908, “le Journal” gazetesi, Osmanlı Devleti'nin, Paris'e atanan yeni konsolosunun “Dr. M. Zia Lutfi-bey” olduğunun haberini vermiştir.¹⁸

3.Ocak.1909 tarihli “la Révue diplomatique” gazetesinde; Doktor Lütüfî'nin, yine Osmanlı Devleti'nin Paris Konsolosu olarak atandığını, mutlulukla paylaşan geniş bir haber bulunmaktadır. “Gelişmek ve aydınlanmak için yaptıklarından onur duyulacak çocuklarına ihtiyaç duyan bir ülkenin doğru yerde, doğru kişiyi görevlendirmesinden duyulan memnuniyet”e yer verilen haberde; Doktor Lütüfî'nin, Paris'te sürgünde geçirdiği yıllardan bahsedilmektedir. Doktor Lütüfî'nin, Paris Hukuk Fakültesinde; “bulaşıcı hastalıklardan korunmak için takip edilen uluslararası sağlık politikaları” üzerine tezini başarıyla savunduktan sonra, kendi ülkesinin geleceği için çalışmaya devam ettiği” belirtilmiştir. Haberde; “kendisinin Paris'e gelmeden önce tıp doktoru olması nedeniyle, 1894'te İstanbul'da belediye doktoru olarak atandığı, 1895-1896 yıllarında yaşanan kolera salgınında Bursada sağlık müfettişi olarak görev yaptığı; 1896'da Konya'ya sağlık müfettişi olarak gönderildiği¹⁹, daha sonra Avrupa'ya kaçtığı; 1901-1902'de Paris'te bulunan diğer “réformist Osmanlılarla” birlikte liberal politikalar için çalışmalarda bulunduğu” bahsedilmektedir. Doktor Lütüfî'nin, “1901-1902 tarihlerinde Moniteur Ottoman isimli bir gazete çıkardığı; Avrupa'ya kaçışı ve Paris'teki faaliyetleri nedeniyle suçlu ilan edildiği ve ömür boyu “kalebentlik” cezasına mahkûmiyeti, meşrutiyetin ilanından sonra haklarının iade edildiği; ayrıca kendisinin ailevi nedenlerle Paris konsolosluğu görevini kabul ettiği”²⁰ ifade edilmiştir.

Doktor Lütüfî'nin, 1910'da, Paris Konsolosu olduğu sırada, hakkındaki şikâyetler nedeni ile bir soruşturma geçirdiği, soruşturma sonunda “mühim suiistimaller” yapıldığı gerekçesiyle bir rapor hazırlandığı²¹ bu soruşturma sonunda; Doktor Lütüfî'nin Paris Konsolosluğu görevinden

17 La Révue Diplomatique, 20. Décembre.1908, s. 10.

18 Le Journal, 22.Aralık.1908, s. 9.

19 Paris'te yayınlanan Pro-Armenia gazetesinin 10.Décembre.1901 tarihli nüshasında; “Moniteur” gazetesinden aktarılan bir haberde, Doktor Lütüfî bu görevi sırasındaki gözlemlerini biraz da şikâyet eden bir aksanla anlatmaktadır. Doktor Lütüfî'nin beyanına göre, 1897 yılında sağlık müfettişi olarak Alanya'dan Kaş'a, Elmalı, İzmir Isparta bölgesinde teftişte bulunmuştur, 1897 tarihinde Konya'da görevlendirilmiştir. Lütüfî Bey; bu teftişleri sırasında gözlemlediği salgın hastalıklar ve yetersiz sağlık koşullarından bahsederek; bu konuda ayrıntılı raporlar yazdığını, ancak merkezi idarenin bu raporları örtbas ettiğini söylemektedir. s. 13-14. Ayrıca, H.Boucher tarafından hazırlanmış “La Peste en Europe et en Asie, Paris, 1910” tarihli raporun 24.sayfasında; Doktor Lütüfî'nin, İzmir ve civarında yapılan sağlık teftişleri ve alınan karantina önlemlerine ilişkin 1900 tarihli raporuna yer verildiği görülmektedir. Eğer bu tarih esas alırsa; Doktor Lütüfî, 1900 yılı içinde Paris'e kaçmış olmalıdır.

20 La Révue Diplomatique, 03.janvier, 1909, s. 11-12. Lütüfî Bey, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın, Sultanın özel elçisi sıfatıyla gerçekleştirdiği Paris ziyareti sırasında, Paris konsolosu olması nedeniyle karşılama heyeti içindedir. La Révue Diplomatique, 20 Juin 1909 s. 9, Le Figaro 14 Juin 1909, s. 2.

21 Bkz. Şenol Kantarcı, “Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin Önemli Siması: Ahmed Rüstem Bey”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 42, Kasım 2008, s. 254.

el çektirildiği anlaşılmaktadır. *Le Journal*, 16.Septembre.1912, sayfa 3’te “Doktor Zia-Loufti beyin” yeniden Paris Konsolosu olarak atanmasının beklendiğine ve bu atanmanın sürpriz olmayacağına dair kısa bir haber çıkmıştır. Ancak 09.Octobre.1912 tarihli “*La jeune Turquie*” gazetesinde “*au Consulat de Turquie*” başlıklı haberde; “Osmanlı Devleti’nin Paris Konsoloslüğündaki sıcak havanın dağılmadığı; Lütfi Bey hakkında açılan soruşturmanın neticelenmesinden önce göreve devam edemeyeceğinin Konsolosluk önünde protesto eden Osmanlı ahalisine açıklandığı ve Lütfi’nin göreve yeniden atanmasının beklenmediğini” belirten bir başka haber yayınlanmıştır.²² Fransız basınında çıkan bu habere karşılık, arşiv belgelerine göre Paris’te bulunan Osmanlı vatandaşlarının Doktor Lütfi aleyhinde toplu şikâyet dilekçesi ile Saray’a müracaat ettiği anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki Hükümeti’nin, işten el çektirmesine rağmen, Doktor Lütfi’nin, Fransa’daki nüfuzundan yararlanmış olduğu görülmektedir. Doktor Lütfi, Paris’te kurulan Fransız-Türk Dostluk Derneği’nin kuruluşunda görev almış ve derneğin Paris şubesinin genel sekreterliğini yapmayı üstlenmiştir.²³ Doktor Lütfi’nin bu görevi üstlenmesinin yanı sıra; I.Dünya savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nin, Avrupa devletleri karşısındaki haklarını uluslararası hukuk açısından koruma ve propaganda amaçlı bir gazete çıkarmak istediği ve bunun için İttihat ve Terakki hükümetinden mali destek talep ettiği anlaşılmaktadır²⁴.

Yine I. Dünya savaşı yıllarında, “Paris’te Kızılhaç bünyesinde kurulan ve Fransız kolonilerinde savaştan Müslüman ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için bir “Müslüman Dostluk” derneği kurulduğu ve Doktor Lütfi’nin, bu derneğin genel sekreteri” olduğu anlaşılmaktadır. Bu haberde, Doktor Lütfi; Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslam Hukuku “*eski hocası*” olarak anılmıştır.²⁵

Doktor Lütfi’nin kendi ifadesine göre; I.Dünya savaşı yıllarında, Çanakkale savaşından sonra Fransa’dan ayrılarak İsviçre’ye geçmiş, mütareke yıllarında Lozan’da ikamet etmiştir. Bu dönemde yurda döndüğü, ancak tekrar Fransa’ya geçerek; artık Paris’te ikamet ettiği anlaşılmaktadır.²⁶

1929 tarihli, “*Annales de l’Université de Paris*” te; Doktor Lütfi, Türkiye’nin eski Paris Konsolosu ve hukuk doktoru olarak tanıtılmaktadır. İlanda; Doktor Lütfi’nin tam adı; “*M. Z. İ. Lütfi*” olarak

22 BOA, HR.TO. Dosya No:543 Gömlek No:14/1912.11.26. Ziya Lütfi’nin, Paris Şehbenderliği vazifesinin ifa etmesine müsaade buyurulmamasından dolayı teşekkür ve şehbenderliğe afif bir zatın tayin buyrulması istirhamına dair Paris’te mukim tebay-i Osmaniye adına bir arıza.

23 *La Lanterne* 04.Avril.1914 tarihli nüshasında; 3.Nisan Costantinople kaynaklı bir habere dayanarak; Türk-Fransız Dostluk Derneği’nin ilk toplantısını Cemal paşa’nın başkanlığında gerçekleştirdiği; Cemal Paşa’nın toplantıda Türk-Fransız geleneksel dostluk ilişkilerinden ateşli bir konuşma ile bahsettiği haberi yer almaktadır. Ayrıca; *La Jeune Turquie*, 25.Juin.1914, s. 2. *Le Matin*, 14.Juin.1914, s. 2; Salih Tunç, “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa’nın Paris Seyahati”, OTAM Sayı 25 / 2009, s. 193.

24 BOA HR.SYS. 2435 69 1917 05 31 3 İsviçre’de ikamet eden sabık Paris Başşehbenderi Doktor Lütfi Bey’in Osmanlı’nın hukukunu savunmak ve bu çerçevede l’Orient adlı gazete çıkarmak istediği hususunda Dördüncü Ordu Kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Pasa nezdinde yaptığı teşebbüsler ve söz konusu şahsın bazı Fransız ricaliyle kişisel bağları olması nedeniyle kendisinden istifade etmenin uygun olup olmayacağı sorulması. (EHT.)

25 *Le Temps*, 25.Décembre.1914, s. 4. Bu haberde, Doktor Lütfi; Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku eski hocası olarak anılmıştır.

26 Okay, s.62.

anılmaktadır ve “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yeni Ticaret Kanunu” konulu konferanslar yapacağı bildirilmektedir.²⁷

1932 tarihli, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi aylık bültende, 19.Aralık.1931 günü Türkiye’nin eski Paris Konsolosu Doktor Lütfi tarafından; “*Türk Anayasasında Yasama Yetkisi ve Türkiye’de Kodifikasyon*” başlıklı bir konferans verildiği bilgisi mevcuttur. 1932 yılında, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde kurulan “*Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü*”nün kurucular listesinde ve Enstitü bünyesinde modern Türk hukuku üzerine dersler verdiği görülmektedir.²⁸ 17.Aralık.1932 tarihinde, Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü’nün genel kurulunda yapılan konuşmada; Doktor Lütfi tarafından verilen derslerin içeriği ile ilgili kısa bir açıklama yer almaktadır. Bu açıklamaya göre; Doktor Lütfi, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından başlayarak, 1923’te Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede ve sonrasında gerçekleşen hukuk alanındaki büyük ve radikal değişimin; içeriği, etkileri, yeni siyasal sistemin getirdiği zorluklar ve yeniliklerle ilgili seri konferanslar yapmıştır.²⁹

Paris Hukuk Fakültesinin 1934-1935 ders bülteninde Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsünde verilen dersler arasında, Türkiye’nin eski Paris Konsolosu’nun M. Lütfi’nin; “*Türk Özel Hukuku ve Suriye, Filistin, Mısır gibi eskiden Osmanlı imparatorluğuna bağlı olan devletlerin hukuku hakkında danışmanlık yaptığı*” bilgisine yer verilmiştir.³⁰

1936 yılında, bu Enstitüye bağlı olarak “Karşılaştırmalı Hukuk Araştırmacıları Derneği” kurulmuştur. Bu dernekte, Doktor Lütfi’nin adı; kurucular ve “Doğu Dilleri ve Hukuku” alanında çalışan hocalar içinde yer almaktadır.³¹ Ayrıca adı geçen Enstitü’nün, dönemin Fransız Hükümeti’nin, Dışişleri Bakanlığı tarafından kurulan ve resmi düzeyde hizmet veren “Uluslararası Hukuk ve Yabancılar Hukuku Komitesi”ne (*Comité de législation étrangère et de droit international*) de bir temel oluşturduğu, Enstitü üyelerinin mensup olduğu ülkelerin resmi temsilcisi gibi atandığı görülmektedir. Bu Komite içinde, Doktor Lütfi, Türk temsilci olarak bulunmaktadır.³² 1939-1945 yılları arasında II. Dünya savaşı ve Fransa’nın Naziler tarafından işgali nedeniyle tüm çalışmalarına ve yayınlarına ara veren Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü’nün ve Karşılaştırmalı Hukuk Derneği’nin, 1945-1946 yıllarını kapsayan genel değerlendirmelerin yapıldığı yayında; Doktor Lütfi, Enstitü’nün, hala Paris’te ikamet eden üyeleri arasında görünmektedir. Ancak buradaki listenin güncel olmadığı, eldeki eski kayıtların yenilenmesi amacı ile bir çağrı niteliğinde olduğu dikkate alınmalıdır.³³

27 *Annales de l’Université de Paris*, 1929, s. 94.

28 *Université de Paris, Bulletin Mensuel*, No: 7-12, Juillet-Décembre 1932; *Bulletin de la Société de Législation Comparée*, Paris,1933, s. 21, *Le Matin*, 25.Novembre.1932, s. 10. *Revue Politique et Parlementaire*. 10.Octobre.1933, s. 408. *Journal des débats politiques et littéraires*, 29.Octobre.1933, s. 4.

29 *Bulletin de la Société de Législation Comparée, Aseemblée Générale en 1932*, s. 75-76.

30 *Université de Paris Faculté de Droit, Bulletin Année Scolaire 1934-1935*.

31 *Bulletin de la Société de Législation Comparée*, Paris,1935-1936, s. 23 ve s. 172. Bültende, Doktor Lütfi’nin eskiden Türkiye’nin Paris Konsolosu olduğu belirtilerek Paris’deki ikamet adresine de yer verilmiştir. (Rue de Rivoli Paris, 4è.)

32 *Journal Officiel de la République Française*, 02.Mars.1936, s. 3.

33 “Membre Résident en France”, *Revue Internationale de Droit Comparé, Bulltein Trimestriel, Janvier 1946*, s. 19.

Öte yandan, *Loutfi Duportal* ismi, 1959 tarihli, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mukayeseli Hukuk Dergisinde yayınlanan “derginin daimi yayın kurulunda”; “Paris Barosunda İstinaf Avukatı” olarak kayıtlıdır.³⁴ Doktor Lütfi’nin, vefatına ilişkin ya da cenazesinin nerede defnedildiğine dair bir bilgiye ulaşamadık.

Çalışmanın, başlangıçta Genel Kamu Hukuku’nun temel kavramlarına ve anayasal kurumlara getirdiği bağlam açısından Doktor Lütfi’nin eserlerine odaklı olması amacı vardı. Ancak tarihimizdeki pek çok insan gibi kendisi hakkında bilinenlerin kıtlığı ve özellikle yukarıda belirttiğimiz kütüphane kayıtlarındaki bilgilerin birbirini teyit etmemesi, bizi eser sahibi hakkında daha ayrıntılı araştırma yapmaya yönlendirmiştir. Bu vesile ile II.Meşrutiyet döneminde; bürokrasi ve entelektüel alanda rol oynamış; düşünceleri sonraki kuşaklara ilham vermiş; ancak adı, eserleri unutulmuş bir neslin emeğini ve idealizmini tekrar görmüş, hatırlamış olduk.

II. DOKTOR LÜTFİ’NİN; FIKR-İ ISLAHÂT, 1904 CENEVRE, BAŞLIKLİ ESERİ

A.ESER HAKKINDA

“*Fıkr-ı İslahât*” adlı kitap, Fransızca ders notlarından çeviri bir eserdir. Dönemin koşullarında kitabın, “*Memalik-i Osmaniye’ye ithâli*” yasaklanmıştır.³⁵

Kitabın başlangıcında, müellifin çeviri iznine yer verilmektedir. Bu iznin içeriğinden, Doktor Lütfi’nin, Paris Darülfünunu Hukuk Fakültesi öğrencisi iken, dönemin çok önemli Anayasa Hukuku ve Fransız Hukuk Tarihi hocalarından Adémar Eiseman’ın derslerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Derslerin konusunu ve içeriğini beğenmiş olacaktır ki Doktor Lütfi, hocasından ders notlarının Osmanlı-Türkçesine çevrilmesi ve basılmasına dair yazılı izin almıştır. Eserde, takip edilen dersin adı verilmese de “*Fıkr-ı İslahât*”ın içeriğinin; Fransa hukuk tarihini ve özellikle devrimi hazırlayan nedenlerin anlatıldığı Adémar Eiseman’ın devasa eseri, “*Précis élémentaire de l’histoire du droit français de 1789 à 1814 : Révolution, Consulat , Empire*” kitabının içindekileri ile çok uyumlu olduğu görülebilir.

Baştan sona Fransa’da gerçekleşen devrimin sosyal-siyasi-ekonomik zemini, devrimlerin nedenleri ve sonuçları üzerine bir inceleme olduğu anlaşılan “*Fıkr-ı İslahât*” içinde; kısa kısa Fransa’da 1789 “*inkılâb-ı kebirini*” (büyük devrim) ortaya çıkaran süreç ele alındıktan sonra; Doktor Lütfi’nin kendi kaleminden çıktığı belli olan bir “*Hâtime*” (Sonuç) yazılmıştır. Hâtime kısmında, bu çalışmanın niçin önemli olduğunu vurguladıktan sonra; “*ıslahât*” ve “*inkılâb*” fikirlerinin, değişim hareketlerinin toplumlarda birdenbire gelişmediğine, toplumların bu değişime hazırlanmalarının hem fikri hem eylemsel bir uğraş olduğu vurgulanmıştır.

Bizim için bu kısımda en ilgi çekici olan; Doktor Lütfi’nin, Avrupa devletlerinin geleceğine ilişkin; kehanet niteliğinde öngörülerde bulunmuş olmasıdır. Doktor Lütfi, daha 1904’te; Avrupa devletlerinin belirli bir hukuk düzeni etrafında, demokratik anayasal kurumları

34 İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Dergisi, Mart-Nisan Sayısı 1959, s. 51.

35 BOA.Y.EE.KP. 24/2322/ H 13.01.1323.

ile “*internationalisme*”e doğru gittiğini, en azından bu fikri tartıştıklarını söylemektedir. Avrupalı devletlerin; “*ferdlerin hakları*”, “*mülkiyet*” ve “*parlamento*” gibi başlıca kavramların etrafında birleşerek; bir medeni Avrupa devletleri topluluğu kurulmasının söylemesi; Doktor Lütfî'nin, Avrupa'da henüz I.Dünya Savaşı'nın öncesindeki gelişmeleri çok iyi gördüğünü ve değerlendirebildiğini göstermektedir. Daha çarpıcı olan; bu devletleri birleştirebilecek tek unsurun; “hukuk devleti”, “hukuk düzeni” ögesi olduğunu belirtmesi ve bu düzeni “haklar ve özgürlükler” düzeni ile eş görmesidir:

“bugün Avrupa'da; hukuk ve siyaset bakımından devletler, sadece medeniyet ve menfaatler ölçeğinden hareket etmekle birlikte; haklar ve hürriyetler, siyaset ve ferd bakımından, kanunlara duyulan bağlılığa ve her şeyden evvel bir kanun düzeninin olmasına dikkat çekerler. Aksi durumda, zaten bugün “beynelmilel” fikrin “internationalisme”in günden güne ziyâdeleşmesi (artması ve bunun nedenleri ç.n.) görülemez. Hatta Avrupa'da bugün, heyet-i düveliyesinden müteşekkil bir “Avrupa düvel-i müttihidesi” [ittihad etmiş/birleşmiş Avrupa devletleri ç.n.] nâmı altında “heyet-i müttihide-i düveliyeye” teşkili; Avrupa mahvil-i siyâsiyesinin en kıymetli intişarlarından biridir.”³⁶

“Fikr-i Islahat” kitabının içeriği; bugün bize bilinenlerin çok ötesinde bir şey söylemese de Doktor Lütfî'nin, “Avrupa medeniyeti”ni, hukuk devleti ve demokrasi esaslarını, liberal ekonominin dinamikleri ile birleştiren öngörüsü nedeniyle incelenmeyi hak etmektedir. Aşağıda, ana metnin yer yer Latin harflerine çevirisiyle, “Hatime” kısmının tamamının çevirisine yer verilmiştir.

B. FİKR-İ ISLAHÂT, 1904, CENEVRE

“Onsekizinci asırda Fransa'da mevki-i icrâyâ konulmuş veya konulmak istenmiş islâhât-ı esâsiyeden ibarettir.”

Muhariri Doktor Lütfî

Memâlik-i Osmaniye'nin sâbık sıhhiye müfettişlerinden ve Fransa Mekteb-i Tibbiye-i Askeriyesi Tatbikat Şubesi ve Paris Darülfünunu Hukuk mezunlarından ve Ulum-u Siyasiyye Mektebi talebelerinden

Matbây-ı İçtihad, Cenevre, 1904

Fikr-i Islahât

İfâde-i Meram

“Her müellifin, heyet-i içtimâiyeye bir eser yâdigar ederken; o eserde pek samimi bir maksada hizmet etmesi, pek tabii bir şey olduğundan bizim de şu eseri enzâr-ı umumiyeye takdimden tabii bir maksadımız var ki o da sarf-ı “fikr-i islâhât”a mün'âttır.”

³⁶ Fikr-i Islahât, s. 142.

Sonraki satırlarda; Doktor Lütfi, her tarihsel dönemin, kendine has özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Toplumların tarihinde bazı dönemlerin bazı yüzyılların kendine has karakterleri olduğundan bahisle; bu özelliğin, adeta o döneme ayrıcalık kazandıran ve başka dönemlere benzemeyen ayırt edici dokusu nedeni ile incelenmeye değer olduğu açıklanmaktadır. Bu incelemeler yolu ile toplumların ve halkların, kendi içindeki gelişim ve değişim dinamiklerini anlamanın mümkün olduğu ifade edilmiştir. Arkasından; bu eserin hazırlanmasında; Monsieur Esmein’in derslerinde anlattıklarının etkisi altında olduğunu söylemektedir.³⁷

Sayfa 8’de, Monsieur Esmein’in; kitabın yayınlanması ile ilgili kendisine gönderdiği mektubun, Osmanlı Türkçesindeki çevirisine yer verilmiştir. Mektup aşağıdaki gibidir:

“Efendim,

Bu seneki tedrisâtımızda zabıt ettiğiniz takrirlerin ki – heyet-i umumiyenin içtimâından olan on beş ve on altıncı asırlar zamanında mevk-i icrâya konulmuş ve konulmak istenilmiş fikr-i ıslahât ile ıslahât-ı esâsiyeden ibarettir – Türk lisânında ve yalnız lisândaki tercümesinin neşrini size müsbade ederim.”

“Binâenaleyh, bu takrirlerin benim derslerimden zabıt edilmiş olduğunun işâret edilmesini ve basıldığı nüshâlarından birisinin de bana gönderilmesini ve hissiyât-ı hâlisânemin kabulünü ricâ ederim.”

Paris 1.Temmuz.1904

A.Esmein³⁸

Fıkr-i İslahât

“On sekizinci asır; bizim, üstünde cevelân edegeldiğimiz (üzerinde durduğumuz ç.n.) bir sahây-ı vesaii irfândır. Zekâ, beşerin en hayretengiz mesaisinden birisi, bu asırda, heyetnümün oldu (şekillendi, ortaya çıktı ç.n.)...”Bu asırda olan cereyana, tarihin hiçbir evresinde rastlamıyoruz. Bu cereyan ırs-ı insanın, felsefe ile kendi kendini imtihana tabi tutmasıdır.”³⁹

“Bunun içindir ki hukuk-ı hâkimiyeti taksim iddiasında bulunanlar “erbab-ı inkılâb” namını vermiştir. Hâkimiyetin ahâlîde mâreddi bulunduğunu (mukavele-i içtimaiyye) nazariyeleriyle iddia eden Jean Jaques Rousseau’lar ve bu hâkimiyetin idaren beşerden iktibas olunduğuna kâil

37 Fıkr-i İslahât s. 6.

38 Fıkr-i İslahât s. 8-9. Adhémar Esmein (1848-1913); Kamu Hukuku’nun, Fransa’da yıldızının parladığı ve “belle époque” yani “altın yıllar” olarak anılan dönemde çalışmaları ve metodu ile “klasik Anayasa hukukçusu” olarak bilinir. Esmein; uzun yıllar Paris Hukuk Fakültesinde ve “l’École libre des sciences politiques”de Anayasa Hukuku, Fransa Hukuk Tarihi, Roma Hukuku, Ortaçağ Tarihi ve Hukuku dersleri vermiştir. Hangi kitabı ile benzerlik gösterdiğinin karşılaştırması yapıldığında; “Fıkr-i İslahât”ın, Esmein’in “Précis élémentaire de l’histoire du droit français de 1789 à 1814 : Révolution, Consulat , Empire” kitabının içindekileri ile çok uyumlu olduğu görülecektir.

39 Fıkr-i İslahât s. 11.

olan rahib Mably'ler, erbâb-ı inkılâbdan tanınmışlardır. Hatta muhafazakârlığı ile maruf olan Montesquieu gibi İngiltere'nin idâre-i vâhîde-i mutedili (ılımlı merkezîyetçilik ç.n.) usulünü tercih eden meşhuru hadî "Cumhuriyet" taraftarı deniliyordu. Vakıa; Montesquieu neşrettiği eserin birinde, "İngiltere serbest bir krallıktır ki Cumhuriyet onun kâb-ı sathı arkasında gizlidir" demiştir." Bu fikir, idâre-i vahdet-i mutlakı esasıyla gayr-i kâbil imtizaç gördüğünün, hükümdar taraftarlarını Montesquieu'nün ârâi' (oylama) istediği tarzın idare-i vâhîde usulünü mugayir olduğunu iddia edebiliyorlar. Bir takımları da hükümetlerin, millet mebuslarından müteşekkil heyetlerle biranda icrâ-i hâkimiyet usulüne, münâf-i millet-i mugayyirini irâde delâili ile isbâta çalışıyorlardı."⁴⁰

Bu açıklamaların ardından; Fransa'da, 19.yüzyıl boyunca gerçekleşen Cumhuriyet ve merkezi iktidarın güçlendirilmesi üzerine geniş bir tarihsel giriş yapılmıştır.

Kitabın devamında; "On sekizinci asrın hükümdarlarıyla bu asırdaki efkâr ve ıslahât" başlığı altında; 18.yüzyılda, Avrupa'daki diğer "hükümetlerde" birtakım reform hareketlerine değinilmektedir. Rusya'da, Almanya'da, Avusturya'da halk ve hükümet arasındaki ilişkileri değiştirecek bazı gelişmeler açıklandıktan sonra; "Fransa bu reformları yapmakta gecikmiştir" deniyor. XV.Louis zamanında bazı reformlara girişmiş olsa da Fransa'da, "adem-i intizam"dan dolayı hiçbir netice alınamamıştır. Bu noktadan hareketle, toplumların gerçekleştirdiği reformların tek boyutlu olmadığı, reformları hazırlayan süreçleri tarihsel ve iktisadi açıdan ele almak gerektiği vurgulanmıştır.

"Fikr-i Islahat'ı neşr ve icâd eden meşahir" fikr-i Islahat'ı neşr ve tamime hizmet edenler; iki fırkaya taksim edilebilir ki bunların birincisine "Tarihiyun" ikincisine "İktisadiyun" denir. "Tarihiyun", Fransa'nın mevzuây-ı tarihi kadiminden başlayarak, idaresinin" tarihinin ve hukukunun tahrir edilmesidir. Bu bölüm içinde ele alınan kişiler "Bolonyalı" ve "milli" nam-ı zevat, erbâb ve erbâb-ı inkılâbdan maada değildir. Çünkü bunlar; "idare-i mevzuatı kadimi"n usu-i tebdil-i ve tahvil etmediğini düşünüyorlardı. Halbuki on dördüncü ve on beşinci asırlara kadar devam eden merkezi idarenin halinde bir değişme olmadığını söylemek bir hatadır."⁴¹

Kitapta, buradan sonra Fransa'daki idari, hukuki ve ekonomik kültürel değişimin ayrıntılı bir anlatımına yer yerilmiştir. 1789'da gerçekleştirilen devrimin idare ve hukuk üzerindeki değişikliklerine ilişkin gelişmelerin, "1789 meclis-i umumisinin zabıtlarından okunabilineceği" söylenmektedir.⁴²

"İktisadiyuna" gelince; Tarihin nazarında; o zamanlar ferdlerin üzerinde icra olunan ve bir takım nazariyat-ı garbiyede neşr edilen bir fırka vardır ki ona da iktisadiyun denir. Fikrimize göre yalnız ulum-u servet ile iştilal etmeyip hukuk-ı umumiye, idare-i umumiye ve hususiye ve kânun-ı esasiye hakkında nazariyeler vesair hakkında işitilmeyen fikirleri beyan ediyor. Bu konudaki en meşhur

40 Fikr-i Islahât s. 15-16.

41 Fikr-i Islahât s. 23.

42 Fikr-i Islahât s. 26-27.

kişi, devrim sırasında adı “mâhhub-u beşer” olan Marki de Mirabeu’dur.”⁴³ İktisat biliminin, sosyal yönlerinin açıklandığı sayfalarda; liberal görüşün temelini oluşturan bireysel haklar ile mülkiyet arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

“Hürriyet ve insaniyet” arasındaki hukuki ve siyasi bağın doğrudan mülkiyet hakkına dayandırılması 18.yüzyıl Aydınlanma filozoflarının dayanaklarından biri idi.

“Hukuk-ı medeniyenin taraftarları, hukuk-ı siyasiyenin muarızdırlar. Onların iddiasınca; hukuk-ı şahsiyye, cemiyet-i beşeriyenin kaffe-i hukukuna fâik ve kadim tanınmış fikr-i mülkiyete istintâc edilmiştir (netice olarak oradan doğmuştur ç.n.)”⁴⁴ .

Gerçekten de liberal siyasal görüşte; doğal hakların ortaya çıkması ile siyasal hakların kaynağı ve kullanımı arasında bir görüş farklılığı olmuştur. Devredilmez, vazgeçilmez ama soyut ve evrensel hakların tanınmasında sadece insan olmak durumunu dikkate alan burjuvazi, siyasal iktidara hâkim olduktan sonra, siyasal hakların herkese tanınmasında açıkça ayak diremiştir.

*“Bunlar, cemiyet-i beşeriye esasının, fikr-i mülkiyet üzerine kâim olduğunu beyan edip, eşhasın gayrimenkuleyye sahib olabilmesinde cemiyet-i beşeriyenin adalet ve menâfi-i müşterekesi efsânundan (efsanesinden ç.n.) doğduğunu, mülkiyet-i şahsiyye nazriyesinden doğduğunu” kanıtlamak istiyorlar. Buradan çıkan ana fikir şöyle açıklanabilir; “hürriyet-i şahsiyyenin selametini temini eden idamesi; insanların kendi kabiliyetleri ve istidadı ile yürüttüğü mali ve mülkiyete intaç eden işleri serbestçe yapmasıdır.”*⁴⁵

İlerleyen cümlelerde; siyasal hakların garanti edilmesi için kuvvetler ayırımının gerekliliğine değinildiği görülmektedir. İnsanlar, kanunları kendi rızaları ile yaparlarsa, ona saygı duyarak uyarlar ve kanunlar artık ihtiyaca cevap vermediğinde, değiştirtebilirler. İşte bu fikir, parlamentoyu doğurmuştur. Bununla beraber; insanın, kanuna iştirak etmesi için onun hür olması gerektiğine de vurgu yapıldığını görüyoruz.

*“Sonunda, on sekizince yüzyıl filozofları bu fikirler ile “hukuk-ı beşer beyannamesini” neşredebilmişlerdir. Bu beyannameden önce başka beyanname vardır ki; orada evvela; arazi vergisi “tahdid” edilecektir ve “sürekli bir tetkik ile azaltılacaktır; saniyen sanayi ve ticaret hür icra edilecektir. Salisen; ticaret-i dâhiliye ve hariciyeye hürriyetin edası; rabian; hürriyeti matbuat ve hürriyeti mübadele-i efkâr, hamsen; meclis-i idare-i velayeti veyahut istişari hakka haiz olan ve meclis-i milli şeklinde bulunan heyet-i siyasiyenin teşkil ve tanzimi gibi şeylerden ibarettir.”*⁴⁶

Fransa tarihinin din ve vicdan özgürlüğüne dair bazı tarihsel olaylarına değinildikten sonra filozofların etkisi üzerinde durulmaktadır. Özellikle Voltaire ve Montesquieu’nun görüşlerine yer verilmektedir. Montesquieu için *“kendisi “ruhu-l kavanin”i yazdı, Voltaire ise onun siyaset felsefesinde; her halkın kendi içinde bir hukuku olduğunu söylediğinde onu anlayamamıştır”*

43 Fıkr-i Islahât s. 28.

44 Fıkr-i Islahât s. 29.

45 Fıkr-i Islahât s. 29.

46 Fıkr-i Islahât, s. 34.

deniliyor. *Voltaire'in aslında "tervic ettiği (tercih ettiği, desteklediği) usul-ü hükümet "hükümet-i vâhîde-i mutlak" usulü idi. Ancak zulme ve istibdada düşman olduğu için hukukla denetlenen bir iktidarı istemiştir.*" sözleri Voltaire'in; hümanist felsefesine, Kilise'nin hâkimiyetine karşı inanç ve mezhep özgürlüğüne ilişkin görüşlerine bağlanmaktadır.⁴⁷

15. ve 16. Louis'in tahta çıkışı ve dönemin siyasi çalkantılarından bahsedilen çalışmanın, tamamen Fransadaki siyasi gelişmeleri konu aldığı açıktır. Yer yer "Vilayet kethüdası" başlığı ile taşra yönetimine ve merkezi iktidarın kurulması esnasında taşra teşkilatlarındaki değişikliklere de değinilen⁴⁸ bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında, Fransız İhtilali'ni hazırlayan nedenlerin ele alındığı bir bölüm başlamaktadır. Sayfa 81 den sonra, "*meclis-i mebusân ile fikr-i islahât arasındaki münasebet*" başlığı ile "*islahat ile inkılâb*" arasındaki ilişki verilmektedir. Parlamento ile kraliyet arasındaki çekişmenin Fransız devriminin siyasal nedenleri arasında sayılmıştır. Devrim sırasında oluşan komisyonların çalışmaları ve "Hürriyet-i şahsiye ve Hürriyet-i Matbuat", "kanun-ı Matbuatın hazırlanması", "İdare-i vilayâtın islâhı", gibi ayrıntılı olarak dönemin hukuki düzenlemelerine yer verildiği görülmektedir.⁴⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi; metnin sonunda yer alan, "Hâtîme" kısmının, eseri Osmanlı Türkçesine çeviren Doktor Lütü tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır:

"Buraya kadar anlaşılacağı gibi eserin içinde de görüldüğü gibi, Fransa âlemindeki "İnkılâb-ı Siyâsiyyenin" en parlak bir "sahne-i temaşası" olan on sekizinci asırdaki fikr-i inkılâbdan olan fikr-i islahâta devam edilmiştir."

" Bu fikr-i islahat idare-i mutlak-ı kadim ile tezat manada bir durumu gerçekleştiren "Fransa İnkılâb-ı kebirî" ve bunun neticesi olarak Fransa'da bugünkü şeklini alan "şu cumhuriyet-i âzîmede vücud bulan" ve iki devir arasındaki "fikr-i islahat"ın zuhuru ve Cumhuriyetin ilanına kadar olan zamandaki" yenilikleri yani reformları ele almaktadır" deniyor. Yazar burada "görüleceği üzere fikr-i islahât fikr-i inkılâbdan evvel doğmuştur ve inkılâb-ı kebirden sonra da devam etmiş Fransa'da Cumhuriyete erişmiştir"

"Fikr-i islahât, bu vakianın ruhudur, niçin? Hükümdarın mutlakiyet-i vâziasını mahdud olan hukukunu ve iktidarını azaltarak bu tefrik edilen hisseyi, millete vermek millet ve hükümdarlık arasındaki bir mevzuıay-ı siyasiye teşkil etmekten ibaret kalıyor". "Bütün insanlık tarihinde mutlakiyetten meşrutiyete geçişte, çetin bir sahneye şahit olunduğuna Fransa en iyi örnektir. Bundan başka bugün en mütemeddin milletler meşrutiyet ve cumhuriyet şeklinde bulunmaları, tarik-i medeniyetin nasıl bir gidişatı olduğunu da gösteriyor".⁵⁰

"Türkiye'de fikr-i islahâttan eser yok gibidir. Mamulât-ı sanayimizi oluşturacak alet ve edevat, hatta üstümüzü örten elbisemizi diktığımız iğneler bile Avrupa'dan gelmektedir. "Hükümdar, kanuna tabi

47 Fikr-i Islahât, s. 35.

48 Fikr-i Islahât, s. 43-78.

49 Fikr-i Islahât, s.88-117.

50 Fikr-i Islahât, s. 131.

değildir”; kaidesi Fransa’da nasıl bir değişime uğramıştır izah edildi. Bizde hükümdar yalnız kanuna değil, hiçbir şeye tâbi değildir kaidelerini gayr-i kâbili itiraz bir surette cereyan etmekte bulunduğunu görülmüyor.⁵¹

“[Aydınlanma ile ç.n.], o nur-ı marifet sayesinde insanların koyun ve keçi sürülerine benzemediğini ve bilakis birtakım hukuk-ı tabiiyle :”hayata, hürriyete, ırz ve namusa” ve bir takım hukuk-ı mevzuâyaya, “mala, mülkiyete” ve bunların hakkı – müdafasına ve muhafazasına malik oldukları ve bu izâfe ile insanların heyet-i umumiyyesinden vücud buldukları bir şahs-ı memnu (dokunulmaz) demek olan milletin de öylece bir takım hukuka mazhar olduğunu anlayarak mutlakiyete bedeli (karşılık) cumhuriyetin; “hükümadr kanuna tabi değildir” safatasının yerine; millet hükümet için değil “hükümet; millet için yapılmıştır” kanunu ikame edilmiştir.”⁵²

Daha sonra eğitim sorununa değinilen satırlarda;

“..bizde tüm okullar devlet tarafından açılır ve öğretmenleri de devletin memuru olduğundan “ferdi kabiliyete” göre değil; devletin istediği şekilde insan yetiştirilir. Hâlbuki Anadolu’da ve diğer yerlerde insanların girişimi ile kurulan Hıristiyan mekteplerinde verilen eğitimde “ferd” daha özgür koşullarda gelişmektedir.”

Bu ifadelerde; eğitim politikaları ve devletin bireye karşı temel görevleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Eğitimin, insanların sadece bir yaşamın devam ettirilmesi için bir karın doyurmak için değil; insanın toplumsal “vazifelerinin” tam ve doğru olarak yerine getirmesine de bir araç olduğu vurgulandıktan sonra; “bu gün maarif öyle bir haldedir ki maarif programındaki eksiklikler yüzünden ilmi ve tecrübesi na-tamam olan memurlarla idare olunan memalik-i osmaniyeinin “haysiyet-i hariciyesi düveli medeniyete karşısındaki hali “tarz-ı memur” ile anlaşılıyor”. Deniyor.⁵³

Buradan sonra; “bugün Avrupa’da hukuk ve siyaset bakımından devletler; sadece medeniyet ve menfaatler ölçüğünden hareket etmekle birlikte; haklar ve hürriyetler, siyaset ve ferd bakımından kanunlara duyulan bağlılık ve her şeyden evvel bir kanun düzeninin olmasına dikkat çekerler. Aksi durumda zaten bugün “beynelmilel” fikrin “internationalisme” in günden güne ziyâdeleşmesi (artması ve bunun nedenleri ç.n.) görülemez. Hatta Avrupa’da bugün , heyet-i düveliyesinden müteşekkil bir “Avrupa düvel-i müttehidesi” (birleşmiş Avrupa devletleri ç.n.) namı altında “heyet-i müttehede-i düveliyeye” teşkili; Avrupa mahvil-i siyasiyesinin en kıymetli intişarlarından biridir.”⁵⁴

Metnin sonlarında; bizde de bu “fıkr-i ıslahât”ın öteden beri var olduğu; ama iktisadi ve siyasi yönünü tam olarak anlayacak ahalinin, eğitim bakımından geri bırakılması nedeniyle, reformların sadece “hüsn-ü kabul” gördüğünü; ama somutlaşmadığını, bu yüzden “ıslahât fikrinin inkılâb fikrine” evrilmediğinden şikâyet edilmektedir. Bir toplumun değişmesi ve dönüşmesi için başkaca

51 Fıkr-i İslahât, s. 132.

52 Fıkr-i İslahât, s. 133.

53 Fıkr-i İslahât, s. 136.

54 Fıkr-i İslahât, s. 142.

dinamiklerden daha etkili olan unsurun; aslında “ihtiyaç duyulan tek şeyin cesaret ve kendine güven”⁵⁵ olduğu vurgulanmaktadır.

III. DOKTOR LÜTFİ’NİN; MİLLET VE HÜKÜMET, 1324 İSTANBUL, BAŞLIKLİ ESERİ

A.ESER HAKKINDA

Doktor Lütfi’nin, 1324 (1908) tarihinde basılan, “*Millet ve Hükümet*”⁵⁶, başlığını taşıyan kitabının metni, yukarıda da belirtildiği gibi, daha önce Latin harflerinde yayınlanmıştır.⁵⁷

Kitabın “Giriş” kısmında, Doktor Lütfi; eldeki 1908 tarihli basının, 4.bası olduğunu ve kitabın daha önce Paris’te yayınlandığını belirtmektedir. Bu bahsedilen de “*Millet ve Hükümet*”in; 1906’da, Paris’te yine Osmanlı Türkçesinde, elyazması olarak gerçekleştirilen taşbaskısıdır. Bu taşbaskı üzerinde;

*Millet ve Hükümet, Müellif Doktor Lütfi, Memâlik-i Osmaniye’nin Sabık Sıhhiye Müfettişlerinden ve Fransa Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi Tatbikat Şubesi ve Paris Darülfünunu Hukuk mezunlarından, Paris, 1906*⁵⁸; ifadesi bulunmaktadır. Tarih dikkate alındığında; Doktor Lütfi, Millet ve Hükümet’i, doktorasını bitirdiği sene yayınlamıştır. 1908 tarihindeki ayrı baskısı dışında; Tevfik Nureddin ve başka yazarların, makale ve risalelerinden oluşan bir derleme içinde tekrar basılmıştır.⁵⁹

Arşivlerimizde kayıtlı bulunan her üç nüshanın, farklılıklarını tespit etmek, bir karşılaştırma yapmak mümkündür. 1906 tarihli taşbaskı ile 1908 tarihli baskılar karşılaştırıldığında; “Giriş” kısmının başlangıçtaki ilk dört sayfası aynıdır. Ancak; 1906 tarihli baskının sonraki sayfalarında, özellikle birkaç dipnotta uzun uzun adem-i merkezîyet ve merkezîyetçilik esasının tartışıldığını, anlatıldığını görüyoruz⁶⁰. Bununla birlikte her iki baskıda, ana metin, aynı yerden aynı başlıklarla devam etmektedir. 1906 Paris baskısını ayrıca özel kılan bir başka nitelik; kitabın yasaklı olmasıdır. Bahsi geçen kitabın; “[M]ündercatı hezeyandan ibaret olan Türkçe risalenin Memalik-i Şahâne’ye idhalinin men edilmesi”ne karar verilmiştir.⁶¹ Kitabın, farklı tarihlerde birden fazla baskısı yapıldığı için, bu çalışmada yararlandığımız nüshanın yayın tarihi her dipnotta ayrıca verilmiştir.

55 Fikr-i İslahât, s. 148-149.

56 *Millet ve Hükümet*, Müellif Lütfi, Paris Dârülfünunu Muallimlerinden Tabip ve Hukuk Doktoru; Tab-ı Râbi (4.Bası ç.n.) Müellifin mührü olmayan nüshalar sahtedir. Matbâay-ı Kütüphanê-i Cihan, Sene 1324, (1908). Bu çalışma için yararlandığımız nüsha; İBB Atatürk Kitaplığı; TB_0991/04 Demirbaş ve 172.2 Z/172.2/1324/1908 yer numarası ile kayıtlıdır.

57 Mustafa Şahin, “*Millet ve Hükümet*”, Toplumsal Tarih, Sayı 9, 1994, s. 49-57.

58 Kitap, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Osm_0.00907 Demirbaş Numarası ve 320 LÜT 1906 Yer Numarası ile kayıtlıdır.

59 Kitap, Milli Kütüphanede 06 Mil EHT A 26072 Yer Numarası ile kayıtlıdır. İçeriğinde; Millet vekaleti / Tevfik Nureddin . Millet ve hükümet / Lütfi . Osmanlı ihtilalleri. Cinayet içinde cinayet, yahud, Dilber Lusbol / Charles Ober; mütercimi: Cemil Ratib . Bab-ı Ali’nin iç yüzü / mütercimi T. N. . İki eli kan ile dolu doğan Timurlenk tarihinden bir parça / İsmail Hakkı. Rehber-i İntihab ve intihab-ı mebusan kânûnname’si hulasası / Hacı Mehmed Emin; Konstantiniyye [İstanbul] , Karabet Matbaası, 1324 R [1908].

60 *Millet ve Hükümet*, 1906 Paris baskısı, s. 5-15.

61 BOA.Y.EE.KP. 30/2944/1324 C/ 01 numaralı evrak. “Paris’te Doktor Lütfi tarafından Millet ve Hükümet başlığıyla neşrolunan ve mündercatı hezeyandan ibaret olan Türkçe risalenin Memalik-i Şahane’ye idhalinin men edilmesi.”

**B. MİLLET VE HÜKÜMET, MÜELLİFİ LÜTFİ, PARİS DÂRÜLFÜNUNU
MUALLİMLERİNDEN TABİP VE HUKUK DOKTORU; TAB-I RÂBİ (4.BASI Ç.N.)**

Müellifin mührü olmayan nüshalar sahtedir.

Matbaay-ı Kütüphâne-i Cihân Sene 1324 (1908)

İhtar

“Bu eser, evvelce Paris’te neşr olunmuş ve nazar-ı matlubâ-i salibe arz olunmuş iken, bu kere biz de inkılâbın zuhuruyla mevzuây-ı cereyâm ahâlî-yi hazırâya tevfikân tashih edilerek enzâr-ı umumiyyeye (herkesin gözü önüne) vâzih edilmiştir.”⁶²

“Kaninât üzerindeki her şey, bizzat kâinat bile muntazam, lâ-tagyîr (bozulmayan ç.n.) bir kanun-ı inkılâba tabi olduğundan semere-i arz olan (yeryüzünün meyvesi; üreticisi olan ç.n.) insan ve bu insanların içtimâ’ ve ittihadından teşkil eden cemiyetler de [kendi] hayatlarında aynıyla o muntazam olan lâ-tagyîr kanunlara maddi ve manevi suretle tâkib edegelmışlerdir. Cisim, muhterem bir makber-i beşer olan tarihi acıları ve insaniyetle, insaniyeti muhtelif asırlarda teşkil ettiği cemiyetlerin tercüme-i hâlî, [o toplumların] tâkib etmiş ve edegelmış oldukları kanun-ı inkılâba; yani; maddi ve manevi tahvilâtı tedkik edilirse bu tahvilâtın bir kısmının tahvilât-ı tabiyeden; yani; edvar-ı inkişafından ve diğer kısmının da tebdilât-ı mecruâdan (değişim zorunluluğundan ç.n.) yani inkılâbdan ibaret olduğu görülür.”

Doktor Lütfi; çalışmasının henüz “Giriş” kısmında, ortaya koyduğu siyasi görüşlerin temelini oluşturan felsefeye dair açıklamalar yapmıştır. Bu görüş, hemen anlaşıldığı üzere; II. Meşrutiyet döneminde yaşayan pek çok Osmanlı entelektüelinin kabul ettiği, benimsediği “pozitivizm”dir⁶³. Bilindiği üzere Fransız, ünlü sosyolog A.Comte’un ilkelerini ortaya koyduğu pozitivist düşünce, toplumda algılanan değişimin ve dönüşümün deneysel olarak belli kurallar etrafında açıklanabileceğini iddia etmiştir. Bu açıdan da pozitivizm; sosyal, siyasal, kültürel olarak değişim ve dönüşüm olgusunu, belirli kurallar ve doğa kanunları ile açıklama gayretindedir.

BOA.ZB. 591/88/1322 T/10 numaralı evrak. “Paris’de Doktor Lütfi tarafından Millet ve Hükümet serlevhasıyla neşredilen Türkçe risalenin yurda girişinin yasaklanması.” Ayrıca BOA.MF.MKT.945/21/1324 C/13/4 numaralı evrak ve “Paris’te Doktor Lütfi tarafından “Millet ve Hükümet” adında yayınlanan mızur risalenin Osmanlı topraklarına girişine engel olunması’na dair BOA.HR.TH 336/105/1906/07/23 numaralı evrak. Buna karşılık; arşiv kayıtlarında Doktor Lütfi tarafından yayınlandığı ve yasaklandığı belirtilen “l’État Politique de la Turquie et Partie Liberal” başlıklı kitabın da yasaklandığı görülmektedir. ; HR.TH.. 294 42 1903 11 19 1 Paris’te Doktor Lütfi adlı şahıs tarafından nesrolunup ele geçirilen Fransızca L’Etat Politique de La Turquie adlı mızur kitabın Memalik-i Sahane’ye sokulmasının yasaklandığı, ayrıca; BOA DH.MKT. 796 33 1321 S 29 6. Fransadaki kayıt için bkz.Dr. J.Loutfi, l’État Politique de la Turquie et Partie Liberal, La revue Socialist, Tome XXXVIII, Juillet-Décembre, Paris, 1903, s. 766.

62 Millet ve Hükümet, 1324, s. 2.

63 Pozitivizm ve II. Meşrutiyet dönemi için bkz. Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları*, İstanbul, 1978; Kemal H.Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Yayınları, İstanbul, 2006; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınevi, İstanbul, 1992.

“İnkîşâf, inkılâba intac eder; ve bu inkılâb da bir inkılâb-ı müstekâmileden mâada olacak yeni bir inkîşâf tevlîd eder.” “Her fiil ve hareket, bir ihtiyâr (bir seçim, bir tercih ç.n.) ve bir irâde neticesi olduğu gibi; her inkılâbın da mutlak bir inkîşâf neticesi olması lazım değil mi? Bunların her birinin zuhur ettikleri tarihleri nisbetle tehâlûfederler (birbirine zıttırlar ç.n.). Misal muntazaman cereyan eden bir nehrin yatağında bir yığın enkaz husule gelir. Bu enkâz nehrin mecrasını kapatır ve bunun önünde sular birikir. Bu birikme yavaş yavaş oluşurken su birden süratle sürüklenmeye başlar ve şiddetlenen su sürüklenip getirdiği cisimleri yani akışını durduran maniye alır ve nehrin mecrasınca sürükler.”

“İnkîşâfı müteakip, bir inkılâba geçiş olur. Her türlü tahviller yani fikirler – bu yeniliklerle zuhura geldiği tarihte – bu hadisenin zuhuruna mani olmak isteyenler olduğunda” olayların akışında orada “çetin ve azim” bir olayın gerçekleştiği süreçler yaşanır ve bu olayların nedenleri dışarıdan açıkça görülür. Avrupa hükümetlerinin ortaya çıkmasında hep bu olaylar vardır.

Toplumlar, adalet, milli aidiyet duygusu ve iktisaden beslendiğinde refaha erişirler. Bu son derece tabi olan istek ve amaçlar, toplumları yönlendiren başlıca nedenler olabilir. Geçmiş idarelerimizin yaptığı hatalara bakarsak “usul-i meşrutiyet-i idare”nin de ortaya çıkışı tıptı Avrupa toplumlarında anlaşılıp izah edildiği gibi anlaşılıp açıklanabilir. Bu bakımdan; “*diyebiliriz ki inkılâbımız; netice-i inkîşâf bir inkılâbdır, inkılâb-ı tabiidir.*”⁶⁴

Doktor Lütfi’ye göre; insanlar ve toplumlar; doğada var olan birtakım kanunlara tabidirler. Doğanın kuvvetinin bile bozamadığı bu kanunlara toplumlar da boyun eğerler; gelişmelerinde, dönüşümlerinde bu kanunları izlerler. Toplumların tarihine bakıldığında, gelişim ve dönüşümlerin birden bire olmadığı, belirli koşullarda ve kendi doğal mecrasında önüne geçilemez ve durdurulamaz bir süreç olduğu ifade edilmektedir. Kendisi, “*..inkılâb-ı tabii*” dediği değişim ve dönüşüm hareketlerinin, kendi doğal koşullarında gelişmesinin dışarıdan gözlemlenebilir olması nedeniyle; sebep-sonuç ilişkisinin nesnel ölçülerle incelenebileceğini söylemiştir. Böyle bakıldığında; doğal koşullarda gelişen evrim süreçlerinin kanunları olarak; toplumları dönüştüren “inkılâblar” ne bir günde bir kişinin ne de birkaç günde birkaç kişinin işidir. Bu anlatımda, şüphesiz en dikkat çeken kavram; toplumun statik değil de dinamik ve devingen bir yapı olduğunun vurgulanmasıdır. Bu devinim ile “ilerleme” yani “terakki” mümkündür. Gerçi Doktor Lütfi; “terakki” yerine “*inkîşâf ve inkılâb*” kavramlarına yer vermiştir. Hatta “*inkîşâf ve inkılâb*” kavramlarının, toplumsal gelişimdeki atılımların ve bir halden başka bir hale evrilen köklü dönüşümlerini açıklamak için özellikle tercih edildiği görülmektedir.

Faşî evvel

“Devlet nedir ve ne gibi vazifeye hâiz olmalıdır? Eğer bir devlet istiklâl-i mülkiyesine hâiz olmak suretiyle hukuk-ı düvele muvaffak bir tâmam-ı hakimiyete haiz olmaz ve istiklâl-i siyasisine mâlikiyet-i hukuk-ı beynelmilele mutabık bir şekle mâlik bulunmaz ise o devlet yaşayamaz,

64 Millet ve Hükümet, 1324, s. 3-5.

mahv olur gider... Çünkü, her devletin derece-i terakkiyesi o devletin sâir devletlerle mebsûten mütenasibdir ki (biri diğerine göre ç.n.) o devletin vesait-i irfânı, serveti, şevketi vesâir akvâmı mevcudiyesindeki haysiyeti de yine bu münasebet nispetinde parlaktır.”⁶⁵

Kitapta dikkat çeken önemli nokta; metnin henüz başında devlete bir tanım arama işine girilmiş olmasıdır. Devlete; insani keyfiyetin değil de hukukun hâkim olması konusunda; insanlığın üzerine kütüphaneler inşa ettiği en kısa soru; “devlet nedir?” sorusudur. Anayasal devletten başlayarak, hukuk devletine uzanan kavramlar dizininde; “devletin görev[ler]i” üzerinden de sorulabilir bu soru. Bu sorularla; Doktor Lütfi’nin, devletin sadece niteliğini kurcalanmadığı; onu oluşturan ilkeleri ve unsurları araştırdığı anlaşılmaktadır. Kendisinin tanımına göre; bir devlet bağımsızlığını ve hâkimiyetini; devletler hukuku esaslarına göre gerçekleştirmediği sürece tam bir egemen güç olarak kabul edilemez. Çünkü devletlerin varlığı, serveti, mülkiyeti birinin diğerine göre saygınlığını tanıması ölçüsünde siyasal bir gerçeklik arz eder. Burada açıklanan; devletlerin egemenliğinin, eşit egemenler dünyasında kabul görmesi ilkesi yani tanınmasıdır.

“Son asır hükemâsına göre; cemiyetler mütecânisiyetten adem-i mütecânisiyete doğru tekamül ediyorlar (Toplumlar homojen yapılardan heterojen yapılara doğru, sade dokulardan karmaşık ve katmanlı yapılara doğru evriliyorlar ç.n.). Cemiyet-i beşeriye de vezâif-i müdafaaya yani mütecanisi şekl-i askeriyeden ibarettir. Cemiyetler, bir ihtisas-ı uzviyeye bir ihtisas-ı vazifeye yani cemiyât-ı mütemadinde erbab-ı sây-ı mümtâze arasındaki nümâyân olan ihtisas duvarı tekmil edilirken; bunlar şekl-i sına-yi ve ticareti esas tutmuş cemiyetlerdir.”⁶⁶

Modern devlet ile ona denk düşmeyen siyasal yapıların tarihsel varlığını kısaca açıklayan Doktor Lütfi’ye göre; devletler, eskiden sadece kendi varlığını korumaya güdümlü askeri teşkilatlardan oluşuyordu. Ancak günümüzün gelişmiş toplumları, iş bölümü ve uzmanlaşma ile ticarete ve sanayide yani ekonomik yapıda gelişimi esas almıştır.

*“Mademki; her cemiyetin tabi olduğu kavanin-i teşkiliye ve kavani-i idâre; o cemiyeti teşkil eden efrâdın her birinin şahsen tâbi olduğu kavanin-i uzviye ve heyeti tabiatının aynıdır; o halde her ferdin gerek şahsen gerek mâhiyeten tâbi olduğu mevzuay-ı ve tabii kanunları ve içtimaini bilmesi; kendisinin ve kendisi gibi olan insanlardan teşekkül eden cemiyetlerin ne olduklarını ve bu cemiyetleri idare eden kanunların, hükümetlerin vezâiflerin neden ibaret olduklarını bilmesi lâzım gelir”.*⁶⁷

Her toplumun tabi olduğu ve gerçekleştirdiği idari ve kurumsal yapılar; o toplumun hukuksal düzen araçlarıdır. Bu yüzden, toplum içindeki her bir şahıs kendi uzantısının toplamından oluşan bu daha büyük toplumun yaptığı kuralları ve dokusunu bilmesi gerekir. Böylece insan, kendisi gibi insanların oluşturduğu başka toplumların yapılarını, kanunlarını ve kurallarını anlayabilir. Hükümet edenlerin görevlerini bilebilir.

⁶⁵ *Millet ve Hükümet*, 1324, s. 6.

⁶⁶ *Millet ve Hükümet*, 1324, s. 9.

⁶⁷ *Millet ve Hükümet*, 1324, s. 10.

Kısm-ı Sâni

Hükümet

“Fikr-i hükümet, âsâr-ı hâzıraya kadar birçok tebdilâta uğramıştır. Hükümet, bir cemiyetin cümle-i asabiyesinin yani bir cemiyetin müdürü demektir. İnsanlar daima cemiyetle yaşadıkları için zaman-ı kadimden beri birbirini kendilerine âmir ittihaz eder ve bazı bu vazifeyi en cesur ve mâhir olana veririler.....Romalılar zamanında bir sene müddetle intihâb olunan hükümetde, müddet-i vazifeler sınırlıydı. Yani vazife bitince müddet de bitiyordu.. Asya’daki hükümetlerde ise hükümetler vazife-i siyasiyyeden başka bir de kıyafet-i ruhaniyeye bürünerek o surette icrây-ı hükümete başlamışlardı.”⁶⁸

Burada en dikkat çekici nokta, Doktor Lütfi’nin; devleti, hukuk düzenini ve hükümeti birbirinden ayırmış olmasıdır. Çünkü siyasal iktidar ile devlet kurumunu birbirinden ayıran modern devlet düşüncesine göre; hükümet edenler, yönetilenlerin rızası ile iş başına gelir. Bu hükümetten beklenen, devlete nüfuz ederek kurumsal yapıya hâkim olması değil, egemenliğin gerçek sahibi olan millete karşı sorumlu olduğunu unutmadan, hukuk düzeninin icrasını adaletli ve hakça bir siyasa ile gerçekleştirmektir. Eserin sonraki sayfalarında, tam da bu noktaya yer verildiğini görüyoruz.

“Hükümetlerin Vezâifi”

“İcrây-ı hükümet etmek, mevzu olan kanunları memlekette hakkı ile tatbik etmekten ibarettir. Dahilen ve haricen halkın muhafazaî asayişine çalışmaktır.....Ayrıca kaza vazifesini görmesi için mehâkim teşkilini eyler. Mehâkim teşkilinden maksat, adaletin efrâdı âhalinin beyanında hizmetinden ibarettir. Bu cihette, vazife-i kaziye hükümetten müstakilâne icra eder.....Hüküm ve kararlarına itimâd olunmayan hükümetlerde, adalet yoktur.”⁶⁹

“Bir çok hükema: “hak ve insafta mükârin olmayan (ulaşmış/bir yere gelmiş ç.n.) kralların kabulünü değil bilakis red etmek vatandaşların vazifesidir” demişlerdir. İrade-i tanzimâtı meyanında kuvvay-ı bahriyeyi ileri götürmek, şimendifer, yol, liman, kanal cedveli (listesi ç.n.) yapmak hükümetin vezâifi cümlesindedir.”

“Hükümet, tedrise ve talime mecbur mudur?”

Hükümet, herkesin tezyîn-i efkârına (kendini yetiştirmesine ç.n.) aid hususatta teshilât (kolaylık ç.n.) göstermek ve tedrisatı, meccânen (ücretsiz ç.n.) edaya mecburdur.”

“Akıl, zekâ ve tabiyat ve ahlâk üzerine tesir-i âzimidir. Bununla beraber (Voltaire) Cizvit mektebinde tahsil gördüğü halde yine hiçbir dini tesire kapılmamış ve bilakis Cizvitlerin hasmı kesilmiştir.”

68 Millet ve Hükümet, 1324, s. 10-11.

69 Millet ve Hükümet, 1324, s. 13.

“Memalik-i Osmaniye’de yetişen efrad da buna müşâbihdir (benzer ç.n.). Çünkü bizde maarifin nazariyat ve idarelerinin taahüd ettiği şey “fıkr-i hürriyeti” söndürmekten ibaret olduğu halde; yine az-çok tezyin-i efkâr etmiş (kendini yetiştirmiş) pek çok kişi yetişe gelmiştir. Tedrisat-ı ibtidaîye ve idadiyenin gençler üzerine tesiri o kadar âzimdir ki her nevi’ efkar-ı âliyenin mübâdîmi (ortaya çıkışı ç.n.) burada başladığından hükümet bu tedrisatı hem serbest bırakmak hem de meccânen eda etmek vâzifesiyle mükelleftir. İşte hükümetin, en başlı vezâifi bunlardan ibarettir.”⁷⁰

Bu anlatımların, kuvvetler ayırımına işaret ettiğini belirtmemiz gerekir. Hükümetlerin görevi, halka hizmet götürmek ama bunu denetlenebilir bir hukuk düzeni içinde gerçekleştirmektir. Bu denetleme yargı kurumu ile olabilir.

Eserdeki bir başka dikkat çekici yön, millet ve milli ruha ilişkin anlatımlardır. Millet kavramının; Osmanlı devleti için kullanılagelen “dinsel” bağından kopararak siyasi bir gerçeklik olarak anılması Genç Osmanlılar’dan beri tartışılan bir konudur. Eserde; “millet”in, hukuki-siyasi bir düzen içinde yaşayan, vatan sevgisi ve dayanışma duygusu ile birbirine bağlı insanlardan oluşan örgütlü toplum olarak tartışılması, Jön Türklerin “ulus devlet” kavrayışındaki ilerlemeyi göstermektedir. Bu bakımdan; yani siyasal örgütlenme ve millet ilişkisinin, modern devletin kurucu unsuru olarak göstermenin; eserin yayınlandığı dönemin siyasi arayışlarına bir örnek oluşturduğunu söylememiz gerekir. Aşağıda yer verdiğimiz metin; Kamu Hukuku ve Genel Kamu Hukuku’nun ana temalarına değinmiş olduğu için önemlidir.

Kısm-ı Sâlis

“Millet”

Millet demek; muhite dâir iktisâd-ı dâhiliyede hareket eden bir kimse demektir ki; şu tarif bütün kuvvetiyle ifade eder: Bir millet mevâcihesinde bulunabilmek için (bir millet ile yüz yüze olmak için ç.n.) aynı zamanda hem bir şahs-ı siyâsi ve hem de iktisadi sayılan bir şahs-ı memnuniyetinde, mevcudiyetinde bir de ruh-ı kefâlet ve muşârekette bulunmak ve hissîyat-ı millîye mevcut olmak lâzımdır. Bu meseleyi tâmîk için (incelemek için ç.n.); bu fıkr-i tarifî gözden geçirmek lazımdır.”

“Misâl zaman-ı atikkada; derbeyliği zamanında mesele bu merkezde değildi. Bugün hidmat-ı umumiyyeden, vazife-i meşterekeden sayılan şeyler; o zaman yalnızca bir menfaat, menfaat-ı şahsiye vesâiline hâdim vesail-i fırsattan madud idi. Hatta her şeyden kâdim olmak lazım gelen vazife-i adalet bile, o zamanlar yalnız bir cezaî nakdî koyabilmek ve sırf hacc-i emvâl etmek maksadına hizmetten ibaretti.”

Zaman-ı attikâda iktisâd-ı millîyenin ne demek olduğu bilinmiyordu. Çünkü iktisad-ı millî fikri, teşkilât-ı medeniyyenin yani asr-ı hazırâdaki eşkali (görüntüsü ç.n.) mütemeddinen düvellîyenin (medeni devletlerin ç.n.) mübde-i tesisıyla (ortaya çıkmasıyla ç.n.) başlamış bir şeydir. Bu da fıkr-i siyâsiye ve fıkr-i iktisâdî noktay-ı nazarlarınca “millî” namı verilebilen heyetler ve bu heyetlerin

70 Millet ve Hükümet, 1324, s. 14.

mensub olduğu memleketlere nisbetle tehâlîf edilerek (bir birine tam zıt olduğundan ç.n.) bu şeyler tekâmülâtımıza göre asr-ı hazırâya kadar tehir etmiştir.”⁷¹

Görüldüğü gibi; Doktor Lütfi, ekonomi-politiğin ana damarı olan “homo-ekonomicus” ile bir millet içinde, kendi hakikatini gerçekleştiren sorumluluk bilinci taşıyarak çalışan “bireyi” dolaylı olarak açıklamış; bunun milli iktisat ya da ekonomik gelişim ile bağıni da ihmal etmiştir.

“Asr-ı hazırâda ise vahdet-i siyasiye ve iktisadiyeye vücud verebilen memleketlerden en birincisi şüphesiz İngiltere’dir. Şöyle ki; Normandiya fütühatını müteakib, iktidar-ı kralının tehdidi zamanında milletin sınıf-ı mühtelifâsı arasında bir nevi’ ittifak bir ittihâd-ı milli teşkil ettiği, bunun neticesi olarak da Fermân-ı Kebir’in “la Grande Charte”⁷² istihsali suretiyle İngiltere’de gayet erken bir namzet-i milli, bir davây-ı hürriyet husule geldi. Kavy-ı umumiyyenin, kısım-ı âzimi meclis-i mebusâna tevhid edilir ki bu hal milletin alay-ı sevt edebilmeye ve maksadını mevki fiili vazih ettirebilmeye muktedir olduğunu gösterdi ve on dokuzuncu asrın ortasında da artık selâhiyet-i kanun-ı iktisadiyeye mazhar oldu.”⁷³

Teşkilat-ı ve mevzuat-ı iktisadiye ile heyet-i milli, Fransa’da İngiltere’den hemen bir asır sonra “yüz sene muharebeleri âhiresinde” merkezi bir siyasete kavuştuğu; açıklandıktan sonra metinde Almanya’nın eyalet ve İtalya’nın küçük cumhuriyetler sistemine yer verilmektedir.

“Bir memleketin iktisadiyesi o memleketin istiklâyâtı siyasiye-i mâlikiyetine istilzâm eder.” “İktisadın bir kısmı, bir memlekette istiklâyâtı siyasiye ve hudut-ı rüsumunun “serbesti-i mübâdilât-ı eşya”nın dercei vasıtayla mütenasib olacağı zehâbında bulunarak gümrüklere ehemmiyet vermek istemişlerdir ki; kazay-ı ekseriya bu nazriyeye muhaliktir.”⁷⁴

“Hiss-i Milli”

“Aynı arazi üzerinde sakin olan insanlarda muhtelif esbâb-ı üzerine bir râbita; bir muhabbet-i vataniye vardır. Bu muhabbet-i vataniye ve bu hususun teşkiline mütenâsib bir sebep-i siyasi daha vardır ki o da müdafay-ı umumiyyenin tesisi ve istiklâyât-ı mülkiyenin temini mecburiyetidir.”⁷⁵

“Bu hissi müşterek aynı arazide sakin olan, aynı hamiyet-i vücudiyenin insanların aynı teşkilat-ı kanun altında yaşamak ve aynı menfaay-ı umumiyyeye müteallik bir hükümet teşk’il noktasında inâkâd etmiş olmaları kasdıyle bir kat daha kesb-i takviyyet eder denilebiliyor ki; bu esbabın heyet-i umumiyyesi aynı yahud milliyeye mensub olanlar arasında bir nevi müşârekât-ı ciddi teşkil eder ve aynı arazi üzerinde yaşayan efrâd bir nevi müşârekât-ı hak ve vezâfiyeye vücud verir.”⁷⁶

71 Millet ve Hükümet, 1324, s. 15-16.

72 Metinde İngilizce ifade ile yer almaktadır. (ç.n.)

73 Millet ve Hükümet, 1324, s. 16-17.

74 Millet ve Hükümet, 1324, s. 20.

75 Millet ve Hükümet, 1324, s. 25.

76 Millet ve Hükümet, 1324, s. 26.

Bir millet olmak için aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar arasında; vatan sevgisi ve toplumsal genel menfaatlerin yararına fedakârlık yapabilecek özveri bulunmalıdır. Bunun dışında millet olmak, kamu menfaatlerini koruyacak bir hükümetin birlikte yasalarla kurulması demektir. Bu açıklamalar, ulus devlet, ulusal kimlik ve ulusal birliğin manevi bağını ortaya koyması bakımından önemlidir.

SONUÇ

Doktor Lütfi'nin, eserlerinin içeriği ve kişisel yaşamı bakımından; II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı entelektüel kesiminin genel dokusu içinde çok özgün bir yere sahip olduğunu söylemek abartılı olacaktır. Bununla birlikte kendisini özel kılan nedenleri irdelemek mümkündür. Çalışmamız açısından en dikkat çeken yön, Fransız günlük basınının Doktor Lütfi'ye duyduğu ilgidir. Evlilik ilanından, Paris Konsolosluğu görevine kadar pek çok konuda haber yayınlandığını görüyoruz. Siyasi görüşleri belirli bir tanım altında değerlendirilemez, fakat dönemin aydınları içinde kitaplarında bahsettiği konularla daha rafine bir düşünce çizgisinde olduğunu teslim etmek gerekir. Batılı kavramları, birincil kaynaklardan inceleme ve gözleme dolayısı ile içeriklerini doğru aktarma, eksiklikleri eleştirme konusunda getirdiği öneriler dikkate değerdir.

Kendisinin emeğine ve eserlerine saygı ile eğilirken, bu çalışmaların ard alanına yer vermeden söz eksik kalacaktır.

Düşünceleri ve inançları, daha büyük bir çıkar için yeniden düzenlemek, masa başında gerçekleşen bir iş olarak kalsaydı, toplumların gelişmesi ve reformlarla dönüştürülmesi işini nasıl açıklayacaktık? Evrensel ilkelerin doğruluğunu savunarak elbette. Bu, bizi ister istemez 19.yüzyılın pozitivismine götürecektir. Pozitivizm bilindiği gibi; insan davranışlarını, toplumsal yönelimleri, doğa bilimlerinin kuralları ile açıklamak ister. Buna göre, toplumların “tekâmülünün” yani ilerlemesinin de kuralları vardır. Her şeyden önce; toplumsal ilerlemenin kaynağı ve değişimin itici gücü, bilimdir. Bilim; genel ve nesnel, ölçülebilir ilkelerle hareket ettiği için, insan toplumları için evrensel doğru ilkeleri saptayabilir. Buradan hareket eden Doktor Lütfi, II. Meşrutiyet'in ilanını; insan türünün düşünsel ve eylemsel dinamizminin içinde değerlendirmiştir. Osmanlı toplumu, uzun bir zamandan beri değişimin dinamiklerini yoğurmaktadır ya da değişimin dinamikleri ile yoğrulmaktadır. Ancak değişim ve ilerleme; yalnız teknik ve ekonomik gelişim değildir. Bu, insanın “idrakindeki” değişim ve tekâmüldür. Osmanlı toplumunda, işte bu “gelişim idrakini” özümsemek eksiktir.

Eğitim, insanın aklını ve davranışlarını şekillendiren ve geliştiren bir kurumdur. Bu; bilinenin tekrarı bir cümle gibi gelecektir; ancak eğitimin toplumsal malzemenin niteliğini belirleyici bir yönü vardır. İnsanın çevreye ve düzene hâkim olması, bu düzeni kendi taleplerine göre düzenlemesi denilince; hukukun ve egemenlik kurumunun da buna göre şekillendiğini; her toplumun kültürel dokusuna göre bu yapının farklı bir renkte olduğunu da kabul etmiştir. Toplumlar organik bir yapıdır ve her organik yapı gibi gelişimi ve dönüşümü onu besleyen unsurlara ve kurumlara bağlıdır. Bunların başında, insanın kendi yaşamına hâkimiyet

kurmasını sağlayan eğitim kurumu geliyor. Eğitimin, kişinin yaşamına yön verecek koşulları sağlayan zengin bir donanım ile verilmesi son derece önemli olduğundan; toplumu şekillendirici ve kalkındırıcı etkisi dolayısı ile kapsayıcı etkisi ihmal edilemez. Eğitimli insan kendi yaşamına hâkim olup değiştireceği gibi toplumsal değişimde de temel rolü oynar. Çünkü eğitimli insan; geleneğin, geçmişin, nedensizce itaat edilen toplumsal dayatmaların taşıyıcısı olmayı sorgulamaya başladığında; içinde yaşadığı toplumu gözlememeye de başlar. “İslahât ve inkılâplar”, bu kişinin attığı tohumların olgunlaşması ile gerçekleşebilir. Bu yüzden toplumların değişim koşulları gözlemlendiğinde, bir kişinin imalatı olmayan ama “bir toplumsal devinimin” sonucu ortaya çıkan süreçlerle karşılaşırız. İslahatların inkılâplara dönüşmesi bir kararlılık ilkesine bağlıdır; istemek! ve toplumlar için istemek; kararlılık ve cesaretle mücadele etmek demektir.

Bu görüşleri, Doktor Lütfi'nin çeşitli tanım ve eleştiriler içine serpiştirildiğini görüyoruz. “*Fikr-i İslahât*” eseri Fransızca'dan tercüme olduğu için, çok sesli okumamız doğru olmayacaktır. Ama böyle bir eserin Osmanlı Türkçesine çevrilmesine nasıl bir yorum getirebiliriz? Siyasal toplumun ortaya çıkmasında ve düzenin inşasında sistematik doğruların olduğundan hareket ederek bir “İslahât ve inkılab” sürecini, daha önce yaşamış başka toplumların tarihlerinden örneklerle açıklamaya çalışmak, tarihsel verilerden yaralanmak, Osmanlı aydınları için değerli bir kaynağın analizine dönüşmüştür. Çoğu zaman yüzeysel ya da eksik kalsa bile; Batı dünyasını şekillendiren kurumsal yapıları inceleme fırsatı bulan II. Meşrutiyet döneminin aydınları için hukuk ve beşeriyetin gelişimi “eğitim” ile ilişkilendirilmiştir. Düzen ve ilerleme akıl işidir, ama aklını nasıl kullandığın verilen eğitimin niteliği ve düzeyi ile doğrudan ilgilidir.

Yine ekonomi, hukuk, sanayi ve eğitim bakımından geri kalmış toplumların da ilerlemesi, değişmesi üzerine geliştirilen fikirlerin, Osmanlı aydınları üzerinde son derece belirgin bir etkisi vardır. Doktor Lütfi de aynı etki altındadır. Ancak Onun; devlet ve birey ilişkisini, bir “özgürlük” sorunu olarak irdelemesini, özgün bir nokta olarak belirtmeliyiz.

“Millet ve Hükümet” başlıklı eserde, modern devletin kurucu unsurlarının tanımlandığını ve kurumlar arasındaki ilişkilerin hukuki doğasının anlatıldığını görüyoruz. II.Meşrutiyet döneminde; “devlet”, “hükümet”, “parlamento”, “siyasal haklar”, “millet”, “vatan”, kavramlarının Batıdaki içeriği ile açıklandığı ve Osmanlı devleti içindeki kavrayış eksikliklerinin nasıl giderilmesi gerektiğine dair, başta gazete yazıları olmak üzere pek çok yayın vardır. Bu da bize; Cumhuriyet kurulurken, kurucu kadroların aslında geçmişin birikimine dayandıklarını; parlamento ve yasa yapma kudreti arasındaki bağın, siyasi iktidarın değil halkın çıkarına hizmet etmek üzere kurulduğunu çok iyi anladıklarını göstermektedir. Hal böyleyken Doktor Lütfi'nin; devleti, uluslar arası hukukun bir süjesi; egemen devletler dünyasının eşit bir hükümler gücü olarak açıklamış olması bizim için yenidir. Egemenliğin, halka ait olduğu ve devletin kurucu kaynağı olarak onun örgütlenmesinde daha yüce bir güce denk düştüğünü açıklamış olması, “hâkimiyet” görüşünün Namık Kemal'den Jöntürklere gelen süreçte daha cesurca bir tanımlamayla ele alındığını da göstermektedir.

Doktor Lütfi'nin, Paris Hukuk Fakültesinde, gerçekten ömrünün “en güzel yıllarını” yaşayan Kamu Hukuku ve Genel Kamu Hukuku alanındaki çalışmaları takip ettiği ve oradaki fikirlerden etkilendiği açıktır. Avrupa devletlerinin, 20.yüzyılın henüz başında, bireysel hakların hukuken ve siyaseten güvence altına alındığı hukuk devleti ilkesi etrafında bir “uluslararası Avrupa devletleri sistemine” doğru gittiğine dair yaptığı yorumla; liberal ve demokratik ilkelerin birleştirici yönüne dikkat çekmiş olması, kendisinin olağanüstü bir öngörü sahibi olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, modern devletin unsurlarına dair tanımları, tereddütsüz yayınlamıştır. Bu tanımlamaların aktarılmasında; mutlak monarşiye karşı; meşruti monarşinin ve hatta parlamenter yapının tercih edilmesinin, Osmanlı devleti için daha iyi olabileceğine dair vurgu söz konusudur. Doktor Lütfi; Jöntürkler'in pek çoğunun savunduğu gibi; sadece Anayasa'nın yürürlüğe konulmasını değil, kuvvetler ayırımına dayalı parlamenter hükümet sistemini savunmaktadır. Tarafsız ve bağımsız adalet hizmetlerinin, sadece bir yargılama işi olmadığını; adaleti sağlamanın ve hukuka güven ilkesinin biricik yolu olduğunu söylemesi ise bugün bile dikkate değer bir vurgudur.

KAYNAKÇA

I. Taranan Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, HR.TO. Dosya No:543 Gömlek No:14/1912.11.26
BOA HR.SYS. 2435 69 1917 05 31 3
BOA.Y.EE.KP. 30/2944/1324 C/ 01
BOA.ZB. 591/88/1322 T/10
BOA.MF.MKT.945/21/1324 C/13/4
BOA.HR.TH 336/105/1906/07/23
HR.TH.. 294 42 1903 11 19 1
BOA DH.MKT. 796 33 1321 S 29 6
BOA.Y.EE.KP. 24/2322/ H 13.01.1323.

II. Taranan Fransızca Gazeteler ve Bültenler

Le Journal, 16.Janvier, 1906
Le Radical, 10.Juillet.1907
l'Intransigent, 10.Juillet.1907
La Revue Diplomatique, 20. Décembre.1908
Le Château de Freundstein, Bulletin du Muée Historique de Mulhouse, 1921
Le Temps, 31.Juillet.1908
Le Temps, 25.Décembre.1914
Dernière Heure, 31.08.1908
Messidor, 03.Eylül.1908
La Revue Diplomatique, 20. Décembre.1908
La Revue Diplomatique, 03.janvier, 1909
Le Journal, 22.Aralık.1908
La Lanterne 04.Avril.1914
La Jeune Turquie, 25.Juin.1914
Le Matin, 14.Juin.1914
Le Matin, 25.Novembre.1932
Université de Paris, Bulletin Mensuel, No: 7-12, Juillet-Décembre 1932.
Bulletin de la Société de Législation Comparée, Aseemblée Générale en 1932.
Bulletin de la Société de Législation Comparée, Paris,1935-1936.
Université de Paris Faculté de Droit, Bulletin Année Scolaire 1934-1935.
Bulletin de la Société de Législation Comparée, Paris,1933.
Revue Politique et Parlementaire. 10.Octobre.1933.
Journal des débats politiques et littéraires, 29.Octobre.1933.
Journal Officiel de la République Française, 02.Mars.1936.
Revue Internationale de Droit Comparé, Bulltein Trimestriel, Jenvier 1946.
La revue Socialist, Tome XXXVIII, Juillet-Décembre, Paris, 1903.
İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Dergisi, Mart-Nisan Sayısı 1959.

Boucher, H., “*La Peste en Europe et en Asie, Paris, 1910.*”

III. Taranan Müteferrik Evrak

İBB Atatürk Kitaplığı, Evrak Koleksiyonundan Bel_Mtf_54218 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan, tarihsiz, el yazması, Arap harfli belge. (54218 numaralı Müteferrik Evrak)

İBB Atatürk Kitaplığı, Evrak Koleksiyonundan Bel_Mtf_56954 Demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan, tarihsiz, el yazması, Arap harfli belge. (56954 numaralı Müteferrik Evrak)

IV. Diğer Kaynaklar

Berkes, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Y., İstanbul, 1978.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûlden Birkaç Zât*, Dergâh Y., İstanbul, 2001.

Esmein, Adhémar, *Précis élémentaire de l'histoire du droit français de 1789 à 1814: Révolution, Consulat , Empire*, Paris, 1911.

Hanioğlu, Şükrü, *The Young Turks in Oposition*, Oxford, 1995.

, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.

Kantarıcı, Şenol, “*Osmanlı’da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele’nin Önemli Siması: Ahmed Rüstem Bey*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 42, Kasım 2008.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Y., İstanbul, 2006.

Lütfi (Müellif), *Millet ve Hükümet*, Paris Dârülfünunu Muallimlerinden Tabip ve Hukuk Doktoru; Tab-ı Râbi, Matbâay-ı Kütüphanê-i Cihan, Sene 1324, (1908).

Lütfi, Doktor, *Millet ve Hükümet*, Paris, 1906.

Lütfi, Muhariri Doktor, “Fikr-i Islahât”, Matbây-ı İctihâd, Cenevre, 1904.

Mardin, Şerif, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Y., İstanbul, 1994.

Nuri, Celal (İleri), *İttihad-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331 (1913).

Okay, Cüneyd, “*Dr.Lütfi’ye Dair*”, Toplumsal Tarih, Ekim 1995, Sayı 22, s. 60-62.

Saygı, Serhan Kemal, *Meclis-İ Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.

Şahin, Mustafa, “*Millet ve Hükümet*”, Toplumsal Tarih, Sayı 9, 1994, s. 49-57.

Temo, İbrahim, *İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Y., İstanbul, 1987.

Tunç, Salih, “*I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa’nın Paris Seyahati*”, OTAM Sayı 25 / 2009, s. 193

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Y., İstanbul, 1992.